

Türkiye Ekonomisinde Sabit Yatırımlar, Sabit Sermaye Birikimi, Görelî Fiyatlar, Tasarruflar ve Büyüme

B. Ali EŞİYOK*

“1980 Sonrası istikrar politikalarına yönelik eleştirileri iki ana eksen üzerinde toplayabiliriz: (i) Bu politikaların, uzun dönemli büyüme ve sanayileşme-öncelikli yapısal değişme üzerindeki olumsuz etkileri ve (ii) gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine ve eşitsizlikleri artırıcı yönde değiştiren etkileri...” (Boratav, 1987:225).

“Bir insan, kırlarına gitmeden bir ülkeyi tanıyamaz, sevemez...Yüksek teknoloji ürünü modern savaşlar, fiziksel temas ortadan kaldıracak şekilde tasarlanmıştır: bombaları 15 bin metreden atmak, bombayı atanın, ne yaptığını “hissetmemesini” sağlar. Modern ekonomi yönetimi de aynı şekildedir: İnsan, hayatını mahvettiği insanları tanırsa, lüks otelinde oturup katı bir şekilde dayattığı politikalar üzerine bir kez daha düşünür...” (Stiglitz, 2002:46).

Giriş

Ekonominin orta ve uzun dönemdeki büyüme hızını, gelişim doğrultusunu ve yapısal dönüşümünü belirleyen temel parametrelerin sermaye birikimi, tasarruf ve

* Türkiye Kalkınma Bankası'nda Ekonomist/Uzman

büyümeyle ilişkili olduğunu iddia eden yaklaşım (Boratav, 2000:151), son 20-25 yıllık dönemde gündemden düşmüş, ekonominin başarı performansı borsa, faiz, enflasyon, kamu kesimi borçlanma gereği gibi kısa dönemli parametrelerle ölçülür olmaya başlamıştır.

Bu çalışmada ekonominin uzun dönemli başarı (performans) göstergeleri olarak sektörel sabit yatırım payları, sermaye birikiminin profili, tasarruf oranları ve büyüme gibi parametrelerde meydana gelen gelişmelerin analizi hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde sektörel sabit yatırım paylarının gelişimi kamu ve özel sektör ayrımı ekseninde ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler çerçevesinde analiz edilirken, ikinci bölümün konusunu sektörel sabit sermaye stokunda meydana gelen gelişmeler oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1980’li ve izleyen yıllarda özellikle imalat sanayii yatırım payında ve sabit sermaye stokunda meydana gelen aşınmanın bir nedeni olarak sektörel görece fiyatların gelişimi (ikincil bölüşüm ilişkileri bağlamında) üçüncü bölümde incelenirken, makro açıdan “tasarruf” parametresinde meydana gelen gelişmeler dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. *İktisadi dönemler* itibarıyla, ulusal gelirin ve bileşenlerinin (tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin) büyüme hızları ve büyümenin istikrarı ise beşinci bölümde ele alınmaktadır.

Çalışmada *yeknesak* olmayan, *iktisadi*¹ ölçütlere göre tanımlanmış dönemler (ve dönemlerin aşamaları/alt-dönemler) göz önüne alınarak, seçilmiş parametrelerin analizini hedefliyoruz. Analizi iktisadi dönemler çerçevesinde yapmamızın nedeni, dönemler arası karşılaştırmaya uygun bir çerçeve oluşturmaktır.

¹ Türkiye’de iktisatçılar arasında oldukça farklı dönemleştirme tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, dönemlerin nitelendirilmesine (kavramsallaştırılmasına), dönemlerin başlangıç ve bitiş yıllarına ilişkin bir çok dönem tanımı bulunmaktadır. Örneğin, 1923-1929 dönemi iktisatçılar arasında genellikle liberal olarak nitelendirilirken, Trak (1983), 1923-29 döneminin liberal olarak nitelendirilmesi konusunda kuşku olduğunu belirtmektedir. Gülaip (1980) ve Olgun’un (1980), 1945-1960 dönemine ilişkin yaptıkları polemikte, döneme ilişkin oldukça farklı tezler ileri sürdükleri görülmektedir. Gülaip, Türkiye’de ithal ikamesi ile ihracata dayalı gelişme arasında devrevi bir hareket olduğunu belirtirken, Olgun bu yaklaşıma karşı çıkarak, Türkiye’nin sarkaç gibi ithal ikamecilik ve ihracata yönelik strateji arasında gidip gelmediğini, tarihi boyunca ithal ikameci strateji izlediğini belirtmektedir. Türkiye’nin iktisadi gelişme süreçleri ile ilgili olarak yapılan belli başlı dönemleştirmeler şunlardır: 1923-1929 dönemi liberal, 1929-1945; 1932-1945; 1932-1950 dönemi devletçi veya o döneme damgasını vurmuş liderlerden hareketle, 1923-1938 dönemi Atatürk, 1950-1960 dönemi Menderes, 1980’li yıllar Özal dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bizim bu çalışmada kullandığımız iktisadi dönemler, esas olarak Türkiye’nin gelişme evrelerini daha iyi yansıttığını düşündüğümüz Türel (1999) ve Boratav’dan (2003) esinlenmiştir.

I. SEKTÖREL YATIRIM PAYLARI: TİCARETE KONU OLAN VE TİCARETE KONU OLMAYAN SEKTÖRLER

Bu bölümde ilk olarak sektörel sabit yatırım paylarının gelişimi kamu-özel sektör ayrımı ekseninde, *ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan* sektörler bağlamında analiz edilirken, izleyen alt bölümlerde sabit yatırımların verimliliği ve harcama yöntemine göre sabit yatırımların artış hızları gibi parametrelerin analizi hedeflenmektedir. Bu bölümde ele aldığımız parametrelerin gelişimi 1980’li yıllar için *neoliberal yeniden yapılanma ve aşamaları* göz önüne alınarak, Tablo 1’de gösterilen aşamalar bağlamında değerlendirilecektir.

Tablo 1: Neoliberal Yeniden Yapılanma ve Aşamaları

Dönem	Dönemin Niteliği
1980-2004	Neoliberal Yeniden Yapılanma ve Aşamaları
1980-1988	Görece Liberalleşme
1989-1997	Sermaye Hareketlerinin Liberalizasyonu
1998-2004	IMF Güdümünde Yakın İzleme ve Stand-by Anlaşmaları

Neoliberal yeniden yapılanmanın 1980-1988 aşamasında mal piyasaları ve dış ticaret liberalize edilirken, 1989 ve izleyen yıllarda her türlü sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ve Gümrük Birliği Antlaşması gündeme gelmiş, 1998 yılından itibaren ise ekonomi Yakın İzleme Anlaşması (Staff Monitoring Program) ve bunu izleyen stand-by anlaşmaları yolu ile IMF’nin gözetimine alınmıştır. Bu anlaşmalar ile birlikte bütçe uygulamaları, istihdam koşullarının belirlenmesi, sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanması, ücretlendirme politikası gibi temel iktisadi ve sosyal karar alma mekanizmalarında IMF “yakın izleme ve denetim” görevini üstlenmiştir.

I.1. Kamu Kesimi Sektörel Yatırım Payları : Ticarete Konu Olan Sektörler

Ticarete konu olan sektörlerde kamu kesimi sektörel yatırım paylarının gelişimini yıllar ve neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları itibarıyla gösteren Tablo 2 değerleri incelendiğinde, kamunun ticarete konu olan sektörlerdeki yatırım payının 1980-2004 döneminde dramatik düzeyde gerilediği anlaşılmaktadır.

1980’li yıllarda uygulamaya konan neoliberal yeniden yapılanma politikalarının bir sonucu olarak kamu üretken (özellikle ticarete konu olan sektörlerin başında yer alan imalat sektöründe) yatırımlardan büyük ölçüde çekilmiş, bunun sonucunda kamu

Tablo 2 : Ticarete Konu Olan Sektörler: Kamu Kesimi Sektörel Yatırım Payları (%)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Turizm	Toplam
1980	7,9	7,6	26,3	0,5	42,4
1981	10,2	9,7	21,9	0,5	42,3
1982	10,3	8,6	18,9	0,5	38,3
1983	9,8	8,8	15,8	0,6	35,0
1984	9,6	9,1	14,0	0,9	33,6
1985	7,0	9,8	12,6	0,9	30,3
1986	6,8	6,7	9,8	1,8	25,1
1987	8,7	4,1	6,5	1,7	21,0
1988	9,1	4,5	5,9	1,5	21,0
1989	10,3	3,2	4,5	1,1	19,1
1990	9,6	3,4	4,5	1,2	18,7
1991	11,1	3,5	5,0	1,5	21,1
1992	8,9	3,4	5,4	1,6	19,3
1993	9,6	2,5	3,2	1,7	17,0
1994	10,2	2,6	3,1	1,9	17,8
1995	12,0	2,1	5,7	2,2	22,0
1996	10,5	1,5	4,1	1,4	17,5
1997	11,1	1,6	2,5	0,6	15,8
1998	7,8	1,5	2,8	0,5	12,6
1999	8,4	1,5	2,6	0,4	12,9
2000	8,6	1,1	2,8	0,5	13,0
2001	10,1	1,6	4,0	0,6	16,3
2002	9,8	1,5	3,8	0,6	15,7
2003	7,7	1,0	2,5	0,7	11,9
2004	8,0	1,7	3,3	0,6	13,6
1980-1988	8,8	7,7	14,6	1,0	32,1
1989-1997	10,4	2,6	4,2	1,5	18,7
1998-2004	8,6	1,4	3,1	0,6	13,7

Kaynak ve Notlar: DPT, 2004 yılı gerçekleşme tahminidir. Son dört satırda yer alan değerler yıllık ortalama değerleri (aritmetik) göstermekte olup tarafımızdan eklendi. Trend öğelerinin varlığı dolayısıyla, 1980-2004 dönemine ilişkin aritmetik yıllık ortalama değerleri verilmemiştir.

kesiminin imalat sanayi sektörel yatırım payı düşmüştür: 1980 yılı itibariyle, kamu kesimi imalat sanayi yatırım payı % 26,3 iken, zamanla dramatik ölçülerde düşerek 2004 yılında %3,3'e kadar gerilemiştir (Tablo 2).

Kamunun imalat sanayi yatırımları dışında, tarım, turizm ve madencilik sektörlerindeki yatırım paylarının da azaldığı izlenmektedir. İmalat yanında, madencilik sektöründe kamu sabit yatırımlarında gözlenen düşüş son derece dikkat çekicidir: 1980 yılında kamu sabit yatırımları içerisinde % 7,6'lık paya sahip bulunan madencilik sektörü kamu sabit yatırımları payının, 2004 yılına gelindiğinde %1,7'ye kadar gerilediği anlaşılmaktadır.

Ticarete konu olan sektörlerde kamu kesimi sektörel yatırım paylarının gelişimi yıllık ortalama değerler cinsinden incelendiğinde, 1980-1988 alt döneminde (görece liberalleşme aşamasında) yıllık ortalama %14,6 oranına sahip kamu kesimi imalat sanayi yatırım payının, 1989-1997 evresinde %4,2'ye ve 1998-2004 alt döneminde ise %3,1'e gerilediği görülmektedir. Kamu kesiminin ticarete konu olan sektörler içerisinde 1980-1988 döneminde %32,1 olan yıllık ortalama yatırım payının ise 1989-1997 döneminde %18,7'ye, 1998-2004 döneminde ise %13,7'ye gerilediği anlaşılmaktadır. Bu bulgulardan da açıkça izleneceği gibi, kamu kesimi 1980'li yıllarda uygulanmaya konan neoliberal yeniden yapılanma programı sonucunda sistemli ve bilinçli bir tercihle üretken yatırımlardan uzaklaştırılmıştır.

I.2. Kamu Kesimi Sektörel Yatırım Payları: Ticarete Konu Olmayan Sektörler

Ticarete konu olmayan sektörlerde kamu kesimi sektörel sabit yatırım paylarını yıllar ve yıllık ortalama değerler cinsinden gösteren Tablo 3 verileri incelendiğinde, kamunun 1980'li yıllarda yatırım işlevinin ulaştırma ve enerji sektörleri ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

Ticarete konu olmayan sektörlerde kamu kesimi sektörel sabit yatırım paylarının gelişimi yıllık ortalamalar cinsinden değerlendirildiğinde, 1980-1988 aşamasında toplam kamu sabit yatırımları içerisinde yıllık ortalama %25,7 oranında paya sahip olan ulaştırma sektörü yatırım payının, 1989-1997 aşamasında %35,4 ve 1998-2004 aşamasında ise %30,9 oranında gerçekleştiği izlenmektedir. Kamu kesimi enerji sabit yatırım payında 1989-1997 ve 1998-2004 aşamalarında, 1980-1988 aşamasına göre bir düşüşün gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Uzun dönemde kalkınma sürecini etkileyecek olan sağlık ve eğitim sektörlerinin kamu sabit yatırımları içerisindeki payı nasıl gelişmiştir? Sağlık sektörünün kamu sabit yatırımları içerisindeki payının 1980-1988 aşamasında yıllık ortalama %1,6 ve eğitim sektörünün yatırım payının ise payı %4,4 oranında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Ticarete Konu Olmayan Sektörlerde Kamu Sektörü Yatırım Payları (%)

	Enerji	Ulaştırma	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer	Toplam
1980	21,3	20,8	2,4	4,1	1,8	7,2	57,6
1981	22,1	19,7	2,4	4,2	2,0	7,2	57,6
1982	24,7	21,3	1,4	4,5	2,0	7,9	61,8
1983	25,4	23,5	1,8	4,5	1,6	8,1	64,9
1984	24,0	25,0	2,6	3,7	1,5	9,6	66,4
1985	22,0	28,0	2,6	4,2	1,2	11,6	69,6
1986	24,3	29,3	2,0	3,7	1,2	14,2	74,7
1987	22,9	33,9	1,6	4,8	1,5	14,3	79,0
1988	26,9	29,7	1,8	5,6	1,8	13,2	79,0
1989	29,8	30,1	1,8	6,2	2,1	10,8	80,8
1990	21,7	34,0	4,0	6,9	2,8	11,9	81,3
1991	16,8	36,6	2,2	7,1	2,6	13,6	78,9
1992	14,5	36,5	2,6	8,4	3,2	15,4	80,6
1993	12,0	42,6	1,2	9,2	3,8	14,3	83,1
1994	11,6	38,4	1,7	7,4	4,8	18,4	82,3
1995	12,3	31,7	1,7	7,7	4,7	20,0	78,1
1996	13,0	34,2	1,6	9,4	4,4	19,8	82,4
1997	12,4	34,8	1,4	12,4	5,1	18,2	84,3
1998	17,1	34,6	1,5	10,6	4,7	19,0	87,5
1999	15,6	37,0	1,3	11,6	3,8	17,8	87,1
2000	15,0	35,7	0,8	11,8	4,5	19,1	86,9
2001	14,1	26,8	0,9	14,0	5,9	22,1	83,8
2002	20,8	24,9	0,9	12,6	4,6	20,7	84,5
2003	18,8	26,1	1,0	14,0	5,6	22,6	88,1
2004	16,0	31,3	1,1	11,5	5,7	21,0	86,4
1980-1988	23,7	25,7	2,1	4,4	1,6	10,4	67,8
1989-1997	16,0	35,4	2,0	8,3	3,7	15,8	81,3
1998-2004	16,8	30,9	1,1	12,3	5,0	20,3	86,4

Kaynak:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

1989-1997 ve 1998-2004 aşamalarında sağlık ve eğitim sektörlerinin kamu sabit yatırımları içerisindeki paylarında bir artış gözlenmekle birlikte, bu oranların Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş bir ülkenin vasıflı işgücü talebini karşılayamayacağı, dolayısıyla uzun dönemde kalkınmanın en temel dinamiklerinden biri olan beşeri sermaye stoku üzerinde oldukça olumsuz sonuçlar doğuracağı belirtilmelidir.

Kamunun 1980-2004 dönemi için sektörel yatırım paylarının gelişimi genel olarak şöyle değerlendirilebilir: Kamunun temel işlevi alt-yapı yatırımları ile sınırlandırılmış, kamu üretken sektörlerden ise tümüyle çekilmiştir. Sonraki satırlarda da görüleceği üzere, kamunun özellikle ticarete konu olan sektörlerden çekilmesinin yarattığı boşluğu özel sektör doldurmakta fazla istekli davranmamış, bunun neticesinde üretken sektörlerin sabit yatırım ve sabit sermaye stoku payları giderek aşınmıştır.

Özel sektör yatırımlarını uyarıp, tamamlayıcı (crowding-in) bir niteliğe sahip olan kamu yatırımlarının (Boratav, 2000:190; Eşiyok, 2001:23-29; Metin vd., 2000), neoliberal yeniden yapılanma politikaları ile birlikte giderek alt-yapı yatırımlarında yoğunlaşmasının temel nedenlerinden biri, özel kesim sabit yatırım kârlılığının artırılmasının hedeflenmesidir (Karahanoğulları, 2003:265; Türel, 1989:349).² İmalat sanayii mark-up oranları konjonktürel hareketleri içermekle birlikte yıllık ortalamalar neoliberal yeniden yapılanmanın tümünde ve özellikle 1989-1997 aşamasında ithal ikameci döneme göre önemli ölçüde yükselmiştir (bkz. Tablo 4).³ Özellikle ticarete

² Türkiye ekonomisinin 1981-1987 dönemini talep kısıtı altında büyüme olarak tanımlayan Türel (1989:348-349), 1980'li yıllarda hükümetlerin alt yapı yatırımlarına yönelik yatırım sürecini özel kesimin verimliliğini ve karlılığını artırmaya yönelik politikaların bir uzantısı olduğunu belirtmektedir: "Eğer ödemeler dengesi kısıtı reel devalüasyonlar ve özellikle dış finans desteği dolayısıyla ortadan kalkmış ve ekonomi daha önceki dönemden kayda değer atıl kapasiteler devralmışsa, saptanmış fiyatlar dünyasında gelir düzeyini belirleyen unsur toplam efektif taleptir. Tavizli dış krediler bulunabildiği ve/veya uluslararası ticaret konjonktürü Türkiye'nin ihracatına yardımcı olduğu ölçüde, genişletici para ve maliye politikaları ile toplam talebi hareketlendirmek ve büyüme hızını yüksek tutmak mümkün olabilmektedir... Eğer özel yatırımlar yeterince uyarılmıyorsa, toplam talebin canlılığını koruyabilmek için kamu harcamalarını artırmak zorunlu olacak, bu da kısa dönemde talep idaresinde büyük sıkıntılar yaratırken, ekonomiyi orta dönemde kapasite kısıtının geçerli olacağı evreye hızla yakınlaştıracaktır. 1980'li yıllarda hükümetin tercihi, özel sermayenin üretkenliğini ve karlılığını dolaylı yoldan artıracığı umulan alt yapı yatırımlarına yönelmek olmuştur". Karahanoğulları (2003:265), ise kamu yatırımlarının 1980'li yıllarla birlikte giderek alt-yapı yatırımlarında yoğunlaşmasını O'Connor'ın "toplumsal yatırım harcamaları" kavramına atfen, "özel sektör yatırımlarının kârlılığını artırıcı harcamalar doğrultusunda" şekillendiğini belirtmektedir.

³ W; ücretler, R; faiz ödemeleri, T; vergi; ER; kur farkı ve P; safi kâr olmak üzere Katma değer (VA) şöyle yazılabilir: $VA=(W+R+T+ER+P)$. GP; gayri safi kârları tanımlamak üzere, $VA=W+GP$ olacaktır. Q; Üretim, I; Girdi ise $Q=I+VA$; $Q=I+W+GP$ yazılabilir. Mark-up oranı (r) ise; $r=GP/(W-I)$; $GP=VA-W$; $GP=Q-(I+W)$. $r=Q-(I+W)/W-I$; $r=[Q/(I+W)]$ olacaktır. Türkiye imalat sanayiinde mark-up oranlarının hesaplanmasına ilişkin olarak daha detaylı olarak bkz. Boratav (1991); Boratav, Türel ve Yeldan (1994); Eşiyok (2003;2004); Köse ve Yeldan (1998); Özmucur (1992); Şahinkaya (1992); Yeldan (2001).

Tablo 4: İmalat Sanayinde Mark-up Oranları

Yıllar	Mark-up	Yıllar	Mark-up	Yıllar	Mark-up
1963	30,3	1976	33,2	1989	45,8
1964	31,5	1977	31,5	1990	42,4
1965	40,0	1978	34,5	1991	44,0
1966	38,8	1979	31,0	1992	45,0
1967	45,0	1980	34,3	1993	51,0
1968	47,2	1981	37,5	1994	53,6
1969	46,7	1982	37,1	1995	48,6
1970	49,5	1983	34,5	1996	46,0
1971	49,9	1984	31,1	1997	47,3
1972	47,7	1985	33,4	1998	45,3
1973	36,8	1986	47,2	1999	45,5
1974	36,2	1987	40,2	2000	38,6
1975	33,9	1988	45,8		
Yıllık Ortalama Mark-up Oranları					
1963-1979		39,0			
<i>1963-1970</i>		41,1			
<i>1971-1979</i>		37,2			
1980-2000		42,6			
<i>1980-1988</i>		37,9			
<i>1989-1997</i>		47,1			
<i>1998-2000</i>		43,1			

Kaynak ve Notlar:DİE İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle kendi hesaplamamız. 1963-1979 ve izleyen dönem ve alt dönemler imalat sanayi mark-up oranlarının aritmetik yıllık ortalama değerlerini göstermektedir.

Tablo 5: Ticarete Konu Olan Sektörlerde Özel Kesim Sektörel Yatırım Payları (%)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Turizm	Toplam
1980	7,4	0,5	30,0	0,6	38,5
1981	10,8	0,6	34,1	0,7	46,2
1982	11,2	0,6	33,6	0,7	46,1
1983	11,4	1,1	32,9	0,6	46,0
1984	10,1	1,1	32,9	1,1	45,2
1985	7,7	1,2	31,9	1,8	42,6
1986	5,7	1,1	31,8	2,5	41,1
1987	5,6	1,3	25,2	3,1	35,2
1988	4,3	1,2	21,4	4,0	30,9
1989	3,0	1,2	19,9	5,3	29,4
1990	3,6	1,1	26,2	5,0	35,9
1991	3,1	1,0	24,3	3,5	31,9
1992	3,3	0,9	23,6	2,4	30,2
1993	2,6	1,2	23,8	2,3	29,9
1994	4,1	1,1	26,2	2,4	33,8
1995	4,7	1,1	26,3	2,3	34,4
1996	4,5	1,1	24,5	2,4	32,5
1997	4,3	1,1	22,9	2,5	30,8
1998	4,6	1,3	22,4	3,6	31,9
1999	2,9	1,6	23,7	5,5	33,7
2000	2,6	1,1	26,7	5,6	36,0
2001	2,1	1,6	24,6	6,2	34,5
2002	1,5	1,6	24,9	6,6	34,6
2003	2,7	2,2	39,5	8,6	53,0
2004	3,4	1,9	42,3	7,2	54,8
1980-1988	8,2	1,0	30,4	1,7	41,3
1989-1997	3,7	1,1	24,2	3,1	32,1
1998-2004	2,8	1,6	29,2	6,2	39,8

Kaynak:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 6: Ticarete Konu Olmayan Sektörlerde Özel Kesim Yatırım Payları (%)

	Enerji	Ulaştırma	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer	Toplam
1980	0,4	9,7	44,7	0,2	0,2	6,3	61,5
1981	0,5	15,3	30,1	0,3	0,2	7,4	53,8
1982	0,5	16,2	29,5	0,3	0,2	7,2	53,9
1983	0,5	16,9	29,2	0,3	0,2	7,0	54,1
1984	0,5	17,2	30,0	0,3	0,2	6,7	54,9
1985	0,4	17,0	32,3	0,5	0,5	6,7	57,4
1986	0,8	13,8	37,0	0,6	0,6	6,1	58,9
1987	0,6	11,8	45,7	0,6	0,6	5,4	64,7
1988	0,9	9,1	53,3	0,5	0,5	4,8	69,1
1989	1,2	8,8	54,2	0,7	0,7	4,9	70,5
1990	0,8	10,7	46,5	0,7	0,9	4,4	64,0
1991	0,6	14,7	46,3	0,8	1,4	4,4	68,2
1992	0,5	18,8	44,7	0,8	1,3	3,7	69,8
1993	0,6	11,5	51,8	0,8	1,5	4,0	70,2
1994	0,5	16,4	43,2	0,7	1,2	4,1	66,1
1995	1,8	17,5	39,3	1,1	1,8	4,0	65,5
1996	4,0	17,6	38,1	1,2	2,5	4,0	67,4
1997	4,0	21,6	35,8	1,1	2,9	3,8	69,2
1998	3,2	19,7	36,8	0,8	3,5	4,0	68,0
1999	2,8	19,9	33,8	1,7	3,2	4,8	66,2
2000	2,9	26,2	23,7	2,3	4,2	4,7	64,0
2001	6,1	23,4	23,9	1,8	3,9	6,4	65,5
2002	4,6	26,7	21,6	1,5	3,8	7,2	65,4
2003	3,1	17,0	14,4	1,6	4,0	6,9	47,0
2004	1,7	21,0	11,8	1,4	3,8	5,5	45,2
1980-1988	0,6	14,1	36,9	0,4	0,4	6,4	58,7
1989-1997	1,6	15,3	44,4	0,9	1,6	4,1	67,9
1998-2004	3,5	22,0	23,7	1,6	3,8	5,6	60,2

Kaynak: DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

konu olan sektörlerde uyarılmış yatırım niteliğindeki özel sektör sabit yatırımları istenen ölçüde artmamış, imalat sanayii sabit yatırım payında ve bu çalışmanın ikinci bölümünde de gösterildiği üzere, imalat sanayii sabit sermaye stokunda önemli aşınmalar gerçekleşmiştir.

I.3. Özel Kesim Sektörel Yatırım Payları: Ticarete Konu Olan Sektörler

Ticarete konu olan sektörlerde özel kesim sektörel yatırım paylarının gelişimini gösteren Tablo 5 verileri incelendiğinde, 1980 yılında %30 olan imalat sanayi yatırım payının, 2002 yılına gelindiğinde 1980 düzeyinin dahi altında bulunduğu, sadece 2003 ve 2004 yıllarında önceki yıl değerlerini aştığı görülmektedir. Özel kesim imalat sanayi yatırım payındaki gelişmeler neoliberal dönemin aşamaları bağlamında incelendiğinde, kısmi liberalleşme (1980-1988) aşamasında %30,4 olan yıllık ortalama imalat sanayi yatırım payının, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu aşamasında (1989-1997) %24,2 oranına gerilediği, IMF'nin yakın gözetimi aşamasında (1998-2004) ise yıllık ortalama %29,2 oranı ile görece liberalleşme aşamasındaki oranın altında kaldığı izlenmektedir. Dışa açık ekonomi altında, ihracatın fetişleştirildiği bir dönemde, imalat sanayi gibi en rekabetçi ve "dışa açık" bir sektörün sabit yatırım payının durağan bir yapı gösteriyor olması, esas olarak neoliberal yeniden yapılanma politikalarının kalkınma olgusunu içermemesi ile yakından ilgilidir.

Ticarete konu olan sektörler içerisinde yatırım payı en hızlı artan sektörün turizm olduğu anlaşılmaktadır. Neoliberal yeniden yapılanmanın 1980-1988 aşamasında, yıllık ortalaması %1,7 olan turizm sektörü yatırım payının, 1998-2004 aşamasında önemli bir sıçrama ile %6,2'ye çıktığı görülmektedir.

I.4. Özel Kesim Sektörel Yatırım Payları: Ticarete Konu Olmayan Sektörler

Özel kesime ilişkin ticarete konu olmayan sektörlerde sabit yatırım paylarını yıllar ve neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları şeklinde ortalama olarak gösteren Tablo 6 bulguları incelendiğinde, ilk göze çarpan sonuç, özel kesim yatırımlarının ağırlıklı olarak konut⁴ ve ulaştırma sektöründe yoğunlaştığıdır. 1980-1994 arasında kimi yıllar %50'lere varan konut sektörü yatırım payının, 1994 krizinin de etkisiyle,

⁴ Özellikle başta Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri olmak üzere sahil yörelerinde yılın ancak belirli bir dönemi için kullanılan konutlara yatırım harcaması yapılmakta, ancak karşılığında kullanılabilir mal/hizmet üretilmediğinden, bu konutlar yatırım harcamasının yapıldığı kısa dönem dışında gelire hiçbir katkı sağlamamaktadır. Bu binalar, sabit yatırımlara içerildikleri, fakat gelire fiili bir katkı yapmadıkları ölçüde ekonomideki marjinal sermaye/hasıla katsayısını yükseltmekte, yatırımların (sermayenin) verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

bu yıldan itibaren düşmeye başladığı, özellikle 2004 yılında %11,8'e kadar gerilediği izlenmektedir.

Ticarete konu olmayan sektörlerde, konut sektörü dışında özel kesim yatırım payının yüksek gerçekleştiği sektörlerin başında ulaştırma sektörü gelmektedir. Ulaştırma sektörünün 1980 yılında %9,7 olan yatırım payının, 1990'lı yılların sonlarından itibaren artmaya başladığı ve 2002 yılında ise %26,7 gibi yüksek bir orana ulaştığı izlenmektedir.

Özel kesim sabit yatırımlarının konut ve karayolları gibi olgunlaşma dönemi zaman alan ve reel getirisi görece düşük sektörler yanında, son yıllarda sağlık sektörü başta olmak üzere eğitim sektörüne yönelik yatırımlara da yöneldikleri izlenmektedir. 1980 yılında bu iki sektörün yatırım payı toplamı %0,4 iken, 2004 yılına gelindiğinde %5,2'ye yükselmiştir. Neoliberal yeniden yapılanma politikaları ile birlikte sağlık ve eğitimin özelleştirilmesi yanında, yeterli kaynak ayrılmadığı için giderek piyasa mekanizmasına terkedilen bu sektörler, özel kesim için rekabetin az ve kârlılığın yüksek olduğu alanlara dönüşmeye başlamıştır.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları göz önüne alındığında, kısmi liberalleşme aşamasında yıllık ortalama %36,9 olan konut sektörü yatırım payının, sermaye hareketlerinin liberalize edildiği aşamada %44,4 gibi yüksek bir orana yükseldiği, ancak IMF'nin yakın gözetimi aşamasında önemli ölçüde gerileyerek yıllık ortalama %23,7 oranına gerilediği görülmektedir. Sağlık ve eğitim sektörlerinin gelişimi yıllık ortalama değerler cinsinden neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında incelendiğinde, neoliberal uygulamaların şiddeti arttıkça bu iki sektörün piyasalaşma sürecinin hızlandığı ve 1998-2004 aşamasında bu iki sektörün yıllık ortalama yatırım payının %5,4 oranına yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu iki sektörün yıllık ortalama yatırım payının görece liberalleşme aşamasında (1980-1988) %0,8 olduğu düşünülürse, sağlık ve eğitim alanında özel kesim yatırım paylarındaki gelişme daha iyi anlaşılacaktır.

1.5. Ticarete Konu Olan ve Olmayan Sektörlerde Sektörel Yatırım Payları: Toplulaştırılmış Bulgular

Önceki satırlarda kamu ve özel kesim çerçevesinde ticarete konu olan ve olmayan sektörler bağlamında incelediğimiz sektörel yatırım paylarında meydana gelen gelişmeler bu alt bölümde toplulaştırılmış bulgulardan hareketle değerlendirilecektir. Kamunun 1980 yılında ticarete konu olan sektörler içindeki toplam sabit yatırım payı %42,4 iken, zamanla dramatik düzeyde gerileyerek 2004 yılında %13,6'ya düşmüştür. Oysa aynı dönem içerisinde kamunun ticarete konu olmayan sektörler içerisindeki sabit yatırım payı %57,6'dan %86,4'e yükselmiştir.

1980-2002 döneminde ticarete konu olan sektörlerde özel kesimin yatırım payı %38,5'den %34,6'ya gerilemiştir. Başka bir deyişle, 2002 yılına gelindiğinde ticarete konu olan sektörlerde özel kesimin yatırım payı, hâlâ 1980 yılının gerisinde bulunmaktadır. 2003 ve 2004 yıllarında ticarete konu olan sektörlerin yatırım payında bir artış gözlenmekle birlikte, bu durumun gelecek yıllarda da süreceğine dair temel verilerden yoksun bulunuyoruz.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında sektörel yatırım paylarının gelişimi yıllık ortalama değerler göz önüne alınarak incelendiğinde, oldukça çarpıcı bir tabloyla karşılaşılıyor: Ticarete konu olan sektörlerde gerek kamu ve gerekse de özel kesim yatırım paylarının 1989-1997 ve 1998-2004 aşamalarında 1980-1988 aşamasına göre aşıldığı izlenmektedir. 1980-1988 aşamasında ticarete konu olan sektörlerde kamu yatırım payı yıllık ortalama %32,1 oranında gerçekleşirken, aynı oranın 1989-1997 aşamasında %18,7'ye ve 1998-2004 alt döneminde ise %13,7'ye gerilediği izlenmektedir. Başka bir deyişle, neoliberal yeniden yapılanma görece liberalizasyon (1980-1988) aşamasından IMF'nin yakın gözetimine (1998-2004) doğru evrildikçe, ticarete konu olan sektörlerde kamu yatırım payının önemli ölçüde aşıldığı anlaşılmaktadır. Kamunun ticarete konu olan sektörler içerisindeki yatırım payı azalırken, ticarete konu olmayan sektörler içerisindeki yatırım payının ise neoliberal yeniden yapılanmanın aşamalarında giderek arttığı görülmektedir. Görece liberalleşme aşamasında (1980-1988) kamu kesiminin ticarete konu olmayan sektörler içindeki yatırım payı yıllık ortalama %67,8 oranında gerçekleşirken, sermaye hareketlerinin tam liberalize edildiği 1989-1997 aşamasında bir önceki döneme göre daha da artarak %81,3'e, IMF'nin yakın gözetimi döneminde ise zirve noktasına ulaşarak %86,4'e yükselmiştir. Özetle, 1980'li yıllarda gündeme gelen neoliberal politikalar kamuyu üretici bir aktör olarak bilinçli ve aşama aşama üretken sektörlerden uzaklaştırmış, bunun sonucunda kamunun ticarete konu olmayan sektörlerdeki yatırım payı artmıştır.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamalarında kamunun ticarete konu olan sektörlerden çekilmesinin yarattığı boşluğu özel kesim doldurabilmiş midir? Bu soruya olumlu yanıt vermek, yeniden yapılanmanın aşamaları dikkate alındığında, güç gözükmemektedir. Kısmi liberalleşme aşamasında (1980-1988) özel kesimin sektörel yatırım payı yıllık ortalama %41,3 oranında gerçekleşirken, 1989-1997 aşamasında %32,1'e düşmüş ve 1998-2004 aşamasında ise %39,8 oranında gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, özel kesimin ticarete konu olan sektörler içerisindeki yatırım payı 1998-2004 aşamasında hâlâ 1980-1988 aşamasındakinin altında bulunmaktadır. Kamu yatırımları, idari kararlarla, 1980'li ve izleyen yıllarda ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirilirken, özel kesim ise uyarılmış yatırımlar ile ticarete konu olmayan sektörlerden yana yatırım tercihlerini kullanmış, bunun sonucunda 1980'li yıllarda

Tablo 7: Sektörel Sabit Yatırımların (İmalat, Enerji ve Ulaştırma) Ulusal Gelir ve Toplam Yatırımlar İçerisindeki Payı (%) (1998 Fiyatları ile)

	Sektörel Sabit Yatırımlar/GSMH			Sektörel Sabit Yatırımlar/Toplam Sabit Yatırımlar		
	İmalat	Enerji	Ulaştırma	İmalat	Enerji	Ulaştırma
1980	6,7	2,4	2,9	30,9	11,1	13,2
1981	6,0	2,5	3,1	29,8	12,6	15,4
1982	5,3	2,6	3,3	27,4	13,6	17,0
1983	4,7	2,6	3,5	24,7	13,5	18,5
1984	4,3	2,2	3,5	23,6	11,9	19,4
1985	4,4	2,3	4,4	21,7	11,2	21,6
1986	4,3	2,5	4,4	19,9	11,5	20,4
1987	3,4	2,0	4,3	15,7	9,5	20,0
1988	3,2	2,1	3,3	15,1	9,9	15,5
1989	3,0	2,5	3,4	13,8	11,3	15,6
1990	4,3	1,8	4,1	19,0	8,0	18,3
1991	4,3	1,6	4,4	18,8	6,9	19,2
1992	4,1	1,2	4,9	18,1	5,4	21,7
1993	4,8	1,0	6,7	18,5	4,1	26,1
1994	4,5	0,7	3,9	19,3	3,0	16,6
1995	4,9	0,7	4,1	20,9	2,9	17,5
1996	5,1	1,2	5,0	20,7	4,8	20,1
1997	4,7	2,0	6,4	18,1	7,8	24,5
1998	4,4	2,0	5,9	18,0	8,3	24,1
1999	3,9	1,8	5,6	17,4	7,9	25,1
2000	4,6	1,8	7,2	19,0	7,4	30,0
2001	3,2	2,0	4,5	17,5	10,9	24,3
2002	3,6	1,7	3,4	22,0	10,2	20,9
2003	4,6	1,3	3,4	27,1	7,8	19,7
2004	6,7	1,0	4,7	33,2	5,0	23,5
1980-1988	4,7	2,4	3,6	23,2	11,6	17,9
1989-1997	4,4	1,4	4,8	18,6	6,0	20,0
1998-2004	4,4	1,7	5,0	22,0	8,2	23,9

Kaynak:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

gündeme gelen neoliberal politikalar sonucunda tarım, imalat sanayi ve madencilik gibi üretken sektörlerde yatırım payları düşmüştür. Düşen yatırım payları nedeniyle yatırımlara içerilmiş teknolojik gelişme sınırlı kalırken, rekabet gücü görece fiyatlar yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır (Eşiyok, 2002).

1.6. İmalat, Enerji ve Ulaştırma Sektörlerinin Yatırım Payları

Bu alt bölümde imalat, enerji ve ulaştırma sektörlerine ilişkin sabit yatırımların gelişimi, sektörel sabit yatırımlar/GSMH ve sektörel sabit yatırımlar/toplam sabit yatırımlar oranları çerçevesinde incelenecektir. Tablo 7 bu iki orana ilişkin bulguları göstermektedir.

İmalat sektörüne ilişkin sabit yatırım/GSMH ve imalat sanayi yatırım payının gelişimini gösteren Tablo 7 değerleri incelendiğinde, 1980 yılında %6,4 olan imalat sektörü sabit yatırım/GSMH oranının zaman içerisinde düşerek, 2001 yılında %3,2; 2002 yılında %3,6 ve 2003 yılında ise %4,6 oranına gerilediği, imalat sektörü sabit yatırım/GSMH oranının ancak 2004 yılında 1980 yılının düzeyini yakalayabildiği anlaşılmaktadır. İmalat sektörü sabit yatırımlarında 1980’li ve izleyen yıllarda gözlenen aşınma, imalat sektörü yatırım payı göstergesinde de izlenebilmektedir. Buna göre 1980 yılında %30,9 olan imalat sektörü yatırım payının, zaman içerisinde önemli ölçüde gerileyerek 1989 yılında %13,8’e ve bir kriz yılı olan 2001’de ise %17,5’e gerilediği, sadece 2004 yılında imalat sektörü yatırım payının 1980 yılının üzerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ekonominin “dışa açık” en dinamik sektörü olan imalat sanayi sabit yatırımlarının ulusal gelir ve toplam sabit yatırımlar içerisindeki payı düşerken, ulaştırma sektörü sabit yatırımlarının ulusal gelir ve toplam sabit yatırımlar içerisindeki payının ise arttığı izlenmektedir. Buna göre 1980 yılında ulusal gelir içerisinde %2,9 oranında bir paya sahip olan ulaştırma sektörü yatırımlarının, 2004 yılına gelindiğinde milli gelir içerisindeki payının %4,7 oranına yükseldiği izlenmektedir. Ulaştırma sektörü sabit yatırımlar/toplam sabit yatırımlar oranının ise 1980-2004 döneminde %13,2’den önemli bir yükselişle %23,5 oranına yükseldiği anlaşılmaktadır.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında sektörel sabit yatırım/GSMH ve sabit yatırımlar/toplam sabit yatırımların gelişimi incelendiğinde; imalat sektörü sabit yatırımlarının gerek ulusal gelir içerisindeki payının ve gerekse de toplam sabit yatırımlar içerisindeki payının IMF’nin yakın gözetimi döneminde (1998-2004) en kötü performansı gösterdiği anlaşılmaktadır. Özel kesim, imalat sanayi gibi üretken sektörlerde yatırım yapmamakta, uluslararası sermayenin “sıcak para” döngüsünde elde ettiği yüksek rantlardan yararlanmaktadır. İmalat sektörünün aksine, ulaştırma sektörünün sabit yatırımlar ve ulusal gelir içerisindeki payının 1998-2004 aşamasında 1980-1988 ve 1989-1997 aşamalarına göre arttığı görülmektedir.

1.7. İthal İkamesi ve Yeniden Yapılanma (Dışa Açık) Döneminde Ticarete Konu Olan ve Olmayan Sektörlerin Sabit Yatırım Payları

Bu alt bölümde sektörel sabit yatırım paylarının gelişimi, ithal ikamesi ve neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları göz önüne alınarak (Tablo 8), ticarete konu olan ve olmayan sektörler bağlamında değerlendirilmektedir.

Tablo 8 :İthal İkamesi ve Neoliberal Yeniden Yapılanmanın Aşamaları

Dönem	Dönemin Niteliği
1.1963-1979	İthal İkamesi ve Aşamaları
<i>1a.1963-1970</i>	Tüketim Mallarının İkamesine Ağırlık Veren, İç Tasarruflara Dayanan Hızlı İthal İkamesi
<i>1b.1971-1979</i>	Dış Kaynaklara dayanan, Ara ve Yatırım Mallarının İkamesini Amaçlayan "İleri" Aşama ve Kriz
2.1980-2004	Neoliberal Yeniden Yapılanma ve Aşamaları
<i>2a.1980-1988</i>	Görelî Liberalleşme
<i>2b.1989-1997</i>	Sermaye Hareketlerinin Liberalizasyonu
<i>2c.1998-2004</i>	IMF Güdümünde Yakın İzleme

Aşamalar itibariyle (ithal ikamesi ve neoliberal yeniden yapılanma) ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin yatırım paylarını gösteren Tablo 9 verileri incelendiğinde, ithal ikameci dönemde kamu sektörü yatırımlarının ağırlıklı olarak ticarete konu olan sektörlerde yoğunlaştığı, bu olgunun dışa açık ekonomi altında radikal bir değişiklikle ticarete konu olmayan sektörler lehine değiştiği görülmektedir. Bu gelişme neoliberal dönemin aşamaları bağlamında incelendiğinde daha da belirginleşmektedir. Neoliberal dönemin bütününde (1980-2004 aşamasında) kamunun ticarete konu olmayan sektörler içerisindeki yatırım payı %79,0 iken, sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun gerçekleştirildiği 1989-1997 ve IMF yakın gözetimine dayalı 1998-2004 aşamasında sırasıyla %81,4 ve %86,6 oranına yükselmiştir. 1980'li yıllarda gündeme gelen yeniden yapılanma ve neoliberal politikalar sonucunda kamu üretken sektörlerden büyük ölçüde çekilmiş, üretken sektörlerde ortaya çıkan yatırım açığını özel kesim dolduramamıştır. Bu olgu Tablo 9'daki bulgulardan açıklıkla izlenmektedir. Buna göre özel kesim ithal ikameci dönemde toplam özel kesim yatırımlarını ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler arasında birbirine yakın oranlarda dağıtırken, bu tablo yeniden yapılanma ve neoliberal politikaların gündeme geldiği 1980 sonrası yıllarda ticarete konu olmayan sektörler lehine önemli ölçüde değişmiştir.

İthal İkamesi ve Neoliberal Yeniden Yapılanmanın Aşamalarında Ticarete Konu Olan ve Olanmayan Sektörlerin Sabit Yatırım Payları (Cari Fiyatlarla) (%)

	1963-1979	1963-1970	1971-1979	1980-2004	1980-1988	1989-1997
İthal İkamesi Konu Olan Sektörler(*)	49,5	50,5	48,7	39,0	41,3	32,2
İthal İkamesi Konu Olmayan Sektörler(**)	50,5	49,5	51,3	61,0	58,7	67,8
Ortalama Payı (%)	39,2	39,2	39,2	26,8	30,4	24,2

	1963-1979	1963-1970	1971-1979	1980-2004	1980-1988	1989-1997
İthal İkamesi Konu Olan Sektörler	40,2	39,0	41,3	22,0	32,1	18,6
İthal İkamesi Konu Olmayan Sektörler	31,1	61,0	58,7	79,0	67,9	81,4
Ortalama Payı (%)	19,3	14,3	23,8	7,6	16,5	4,2

*T verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

konu sektörler:İmalat, tarım, madencilik ve turizm

konu olmayan sektörler:Enerji, ulaştırma, konut, eğitim ve sağlık

sanayi sabit yatırımlarının toplam yatırımlar içerisindeki yıllık ortalama yüzde payını göstermektedir.

Ticarete konu olan sektörlerin başında gelen imalat sektörü yatırım paylarının gelişimi kamu ve özel kesim bağlamında incelendiğinde, ithal ikameci dönemde yıllık ortalama %39,2 oranına ulaşan özel kesim imalat sektörü yatırım payının, neoliberal yeniden yapılanma döneminin bütününde (1980-2004) yıllık ortalama %26,8'e gerilediği, en düşük noktasına ise sermaye hareketlerinin liberalize edildiği 1989-1997 aşamasında ulaştığı görülmektedir. Spekülatif sermaye hareketlerine dayalı sermaye girişleri, dışa açık bu en temel sektörün yatırım payı üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur.

Kamunun imalat sektörü yatırım payının da tıpkı özel kesim yatırım payında olduğu gibi önemli ölçüde aşındığı izlenmektedir: İthal ikameci dönemin bütününde yıllık ortalama %19,3 oranında paya sahip olan kamu kesimi imalat sanayi yatırım payının, ithal ikamesinin ikinci aşamasında (1971-1979) yıllık ortalama %23,8'e yükselmiştir. Ancak 1980'li ve izleyen yıllarda gündeme gelen neoliberal politikalar ile birlikte, kamunun üretici bir aktör olarak ekonomideki işlevinin yok edilmesine koşut, kamu sektörünün imalat sanayi yatırımları içerisindeki payı önemli ölçüde gerileyerek, IMF'nin yakın gözetimi aşamasında yıllık ortalama %2,9 gibi oldukça dramatik bir noktaya çekilmiştir.

1.8. İthal İkameci ve Neoliberal Yeniden Yapılanmanın Aşamalarında Toplam, Kamu ve Özel Kesim Sabit Yatırımlarının Artış Hızları

Bu alt bölümde sabit fiyatlarla kamu, özel ve toplam yatırımların artış hızları bu bölümün girişinde belirtilen iktisadi dönemlerden hareketle, ithal ikamesi ve neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Tablo 10: İthal İkamesi ve Neoliberal Yeniden Yapılanma Dönemlerinde Toplam, Kamu ve Özel Kesim Yatırım Artış Hızları (1987 Fiyatları ile Hesaplanan Yatırım Değerlerine Göre)

	1964-79	1964-70	1971-79	1980-04	1980-88	1989-97	1998-04
Toplam	7,4	10,1	5,4	3,9	6,8	5,3	-1,6
Kamu	8,6	10,1	7,5	2,6	6,0	2,3	-1,4
Özel	7,0	10,2	4,5	5,0	7,8	7,1	-1,1

Kaynak ve Notlar: DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Nominal yatırım serileri 1987: 100 bazlı GSMH zımnı fiyat deflatörü kullanılarak indirgenmiştir. Artış hızları aritmetik yıllık ortalama değerleri göstermektedir.

İthal ikameci ve yeniden yapılanma dönemlerine (ve aşamalarına) ilişkin olarak toplam, kamu ve özel kesim yatırım artış hızlarını gösteren Tablo 10 verileri incelendiğinde, toplam yatırım artış hızının, ithal ikameci dönemde yeniden yapılanma politikalarının gündeme geldiği 1980 sonrası döneme göre daha tempolu arttığı anlaşılmaktadır: 1964-1979 döneminde toplam yatırımların artış hızı yıllık ortalama %7,4 oranında gerçekleşirken, neoliberal politikaların belirlediği yeniden yapılanma koşullarında ithal ikameci döneme göre önemli ölçüde düşerek, yıllık ortalama %3,9 oranına gerilemiştir. Toplam yatırımların artış hızları alt dönemler itibariyle nasıl gelişmiştir? Toplam yatırım artış hızının en tempolu büyüdüğü alt dönemin yıllık ortalama %10,1 oranı ile ithal ikamesinin “erken” aşamasında gerçekleştiği, ithal ikamesinin “ileri” aşamasında ise yatırım artış hızının ithal ikamesinin birinci aşamasına göre önemli ölçüde düştüğü gözlenmektedir. Neoliberal yeniden yapılanma ve aşamalarında ise yatırımların artış hızının gerek dönemin bütününde (1980-2004) ve gerekse de IMF'nin yakın gözetimi aşamasında dramatik ölçüde gerilemiştir.

Toplam yatırımların artış hızları kamu ve özel kesim bağlamında değerlendirildiğinde nasıl gelişmiştir? Bu sorunun yanıtı için Tablo 10'un son iki satırını kullanabiliriz. İthal ikameci sanayileşme stratejisi (1964-1979) döneminde yıllık ortalama %8,6 oranında artan kamu kesimi yatırım artış hızının, neoliberal yeniden yapılanma döneminin bütününde ve aşamalarında önemli ölçüde gerilediği, IMF'nin yakın gözetimi aşamasında ise %1,4 oranında küçüldüğü görülmektedir. 1980'li yıllarla birlikte başlayan kamu yatırım harcamalarındaki azalmanın 1998-2004 döneminde “faiz dışı fazla” saplantısı ile birlikte daha da belirginleştiği gözlenmektedir.

Kamu yatırımlarında 1980'li ve izleyen yıllarda gözlenen dramatik düşüş, özel kesim yatırım artış hızları tarafından dengelenebilmiş midir? Ne yazık ki, Tablo 10'nun son satır değerleri göz önüne alındığında bu soruya olumlu yanıt vermek zordur. 1980-2004 döneminde yıllık ortalama %5,0 oranında gerçekleşen özel kesim yatırım artış hızının ithal ikameci dönemde gerçekleşen %7,0 oranındaki artış hızının gerisinde kaldığı izlenmektedir. Tıpkı kamu kesimi yatırım artış hızında görüldüğü gibi, özel kesim yatırım artış hızının neoliberal yeniden yapılanmanın son aşamasını temsil eden 1998-2004 döneminde önemli ölçüde gerileyerek yıllık ortalama %1,1 oranında düştüğü görülmektedir. 1998-2004 döneminde “faiz dışı fazla” uygulaması ile önemli ölçüde gerileyen kamu yatırımlarını, kısa vadeli sermaye hareketlerine dayalı spekülasyon kazançlarının yüksek getirisi ve ekonomide yaşanan krizler nedeniyle de özel kesim sabit yatırımları izlemiştir.

Bu bulgular kısaca nasıl yorumlanabilir? Sanayileşmeyi önüne temel hedef olarak koyan ithal ikameci dönemde iktisat politikaları bu işlevi başarıyla yerine getirirken, dışa açık ekonomi altında kamunun üretici bir aktör olarak tümüyle sahneden çekildiği,

giderek alt-yapı yatırımlarında yoğunlaştığı, uygulanan iktisat politikaları sonucunda kaynakların giderek üretkenliği düşük, spekülâtif alanlarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

I.9. Sabit Sermaye Yatırımlarının Verimliliği: Marjinal Sermaye/Hasıla Katsayıları (ICOR)

Bu alt bölümde sabit sermaye yatırımlarının verimliliğinde meydana gelen gelişmelerin analizi hedeflenmektedir. Bunun için her bir sektör bağlamında sektörel marjinal sermaye/hasıla katsayısı (ICOR, Incremental Capital/Output Ratio) verilerinden yararlanıyoruz.

Beş Yıllık Kalkınma Planları itibariyle sektörel düzeyde marjinal sermaye/hasıla katsayıları incelendiğinde varılan sonuç şudur: Üretken sektörlerde yatırım ve birikim düzeylerinde gerçekleşen aşınmalar yanında, yatırımların karayolları ve konut gibi olgunlaşma dönemi zaman alan ve reel getirisi görece düşük sektörlerde yoğunlaşması sonucunda yatırımların ortalama verimlilik düzeyi düşmüş, marjinal sermaye/hasıla katsayıları (ICOR) yükselmiştir.

Toplam sabit sermaye yatırımlarının verimliliği 1963-1967 döneminde 2,7; 1968-1972 döneminde 3,5 olarak gerçekleşirken, 1990-1994 döneminde 7,5 ve 1996-2000 döneminde 7,0 olarak tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 1979-1983 dönemi istisna kabul edilirse, dışa açık ekonomi altında sabit sermaye yatırımlarının verimliliğinin ithal ikameci döneme göre gerilediği anlaşılmaktadır: 1985-89 döneminde imalat sanayiinde 3,3 olan marjinal sermaye hasıla katsayısı, 1990-94 döneminde 6,2'ye ve 1996-2000 döneminde 6,5'e yükselmiş, imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının verimliliği düşmüştür. Sabit sermaye yatırımlarının veriminde gerçekleşen düşüş, aynı yatırım oranında daha düşük büyüme hızlarının gerçekleşmesi anlamına gelmektedir.

Tablo 11: Beş Yıllık Kalkınma Planları İtibariyle Marjinal Sermaye/Hasıla Katsayıları

	1963-67	1968-72	1973-77	1979-83	1985-89	1990-94	1996-2000
İmalat	3,8	5,9	6,7	13,2	3,3	6,2	6,5
Enerji	8,6	10,5	12,1	111,7	12,3	7,2	11,6
Ulaştırma	3,7	4,4	3,6	8,4	11,6	8,1	10,4
Toplam S.S.Y	2,7	3,5	5,2	11,6	5,1	7,5	7,0

Kaynak:DPT.

Tablo 12: Sabit Yatırımların Artış Hızları (%)

	I ^t	I ^k	I ^ö	I ^{gme}	I ^{pme}	I ^{gb}	I ^{goc}	I ^{pcb}
1981	3,8	21,5	-14,0	11,9	7,4	28,0	32,0	-18,4
1982	-5,1	-4,9	-5,3	0,4	28,3	-13,0	-7,0	-14,4
1983	8,3	4,3	13,9	2,6	34,2	3,4	7,2	5,7
1984	14,0	4,3	26,7	-8,9	62,3	20,8	13,1	8,4
1985	14,7	20,4	8,6	30,9	-0,7	6,4	16,9	15,7
1986	15,9	-0,4	35,3	-9,4	33,8	-1,0	117,7	36,2
1987	16,5	4,0	27,5	-8,1	21,2	9,2	-42,5	31,5
1988	-1,0	-20,2	12,6	-7,1	1,0	-25,0	-28,3	19,6
1989	2,2	3,1	1,7	-6,8	-1,7	1,4	14,0	3,4
1990	15,9	8,9	19,4	3,9	66,4	13,3	11,3	-3,2
1991	0,4	-2,2	1,7	-0,5	4,1	-14,2	1,3	-0,4
1992	6,4	6,5	6,3	9,9	7,2	7,3	3,7	5,5
1993	26,4	7,2	35,0	17,8	59,3	26,7	-8,2	13,7
1994	-16,0	-30,8	-10,7	-52,7	-26,8	-41,2	-3,1	9,2
1995	9,1	-18,8	16,9	-14,0	32,3	6,2	-28,6	4,2
1996	14,0	24,4	12,1	12,0	25,2	30,2	29,3	-1,7
1997	14,9	28,4	11,9	36,2	21,5	22,8	-9,6	-0,8
1998	-3,9	13,9	-8,3	19,1	-12,5	25,0	49,1	-1,4
1999	-15,7	-8,7	-17,8	-4,3	-24,1	-1,6	-15,0	-8,8
2000	16,9	19,6	16,0	20,3	37,2	31,6	12,2	-9,7
2001	-31,5	-22,0	-34,9	-39,0	-49,6	-20,0	-10,3	-8,0
2002	-0,8	14,5	-7,2	29,3	1,4	23,9	1,1	-15,8
2003	9,6	-15,9	22,8	-29,8	50,3	-29,2	3,2	-10,5
2004	32,4	-4,7	45,5	14,8	60,3	-24,4	-3,2	15,3
1981-1988	8,4	3,6	13,2	1,5	23,4	3,6	13,6	10,5
1989-1997	8,1	3,0	10,5	0,6	20,8	5,8	1,1	3,3
1998-2004	1,0	-0,5	2,3	1,5	9,0	0,8	5,3	-5,6

Kaynak ve Notlar:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. I^t;toplam (kamu+özel) sabit yatırımların artış hızını; I^k;kamu sektörü sabit yatırım artış hızını; I^ö;özel kesim sabit yatırım artış hızını; I^{gme}; Kamu sektörü makine ve teçhizatı sabit yatırım artış hızını, I^{pme};Özel kesim makine ve teçhizatı sabit yatırım artış hızını, I^{gb}; kamu sektörü bina inşaatı sabit yatırım artış hızını, I^{goc};kamu sektörü bina dışı sabit yatırım artış hızını ve I^{pcb} ise özel sektör bina inşaatı sabit yatırım artış hızını göstermektedir.

I. 10. Harcama Yöntemine Göre Sabit Yatırımların Artış Hızları

Bu alt bölümde Türkiye ekonomisinde sabit yatırım artış hızındaki gelişmeler, harcama yöntemiyle elde edilen bulgulardan hareketle kısaca incelenecektir.

Bilindiği üzere milli gelir değerleri üç yöntemle hesaplanmaktadır. Bunlar; üretim, harcama ve gelirler yöntemleridir. Bu yöntemlere göre; özel ve kamusal tüketim, gayri safi sabit sermaye oluşumu, stok değişimleri ve ihracat/ithalat farkının toplamı GSYİH değerine eşit olmaktadır. Sözel olarak ifade ettiğimiz bu durumu simgelerle ifade etmek istersek;

$$Y=C+G+I+(X-M)+CS \text{ yazılabilir.}$$

Formülde Y GSYİH'yı, C özel nihai tüketimi, G kamu harcamalarını, I gayri safi sabit sermaye oluşumunu, (X-M) net ihracatı ve CS ise stok değişimlerini temsil etmektedir. Harcamalar yoluyla GSYİH'nin bileşenlerinden gayri safi sabit sermaye oluşumunun artış hızı kamu ve özel kesim ayrımı ekseninde, makine ve teçhizat, bina ve bina dışı ayrımında hesaplanmış ve bulgular Tablo 12'de gösterilmiştir.

Yıllar itibariyle sektörel sabit yatırımların artış hızlarını gösteren veriler incelendiğinde, ekonomide yaşanan 1994, 1998/1999 ve 2001 kriz yıllarının sabit yatırım artış hızını önemli ölçüde aşındırdığı ve istikrarsızlaştırdığı görülmektedir. Kuşkusuz bunun temel nedeni, 1989 yılından itibaren ekonominin giderek artan ölçüde kısa vadeli sermaye hareketlerinin etkisi altına girmiş olmasıdır. Artan kısa vadeli sermaye girişleri ve bunun sonucunda gittikçe sıklaşan krizler sonucunda ekonomide sabit yatırım hızları önemli ölçüde aşınmaya başlamıştır.

1981 ve 1982 yıllarında önemli ölçüde gerileyen özel kesim sabit yatırımlarının, 1985-1988 arasında oldukça tempolu büyüdüğü, bu tempolu artışa en büyük katkının 1985-1988 arasında özel kesim konut yatırımlarından geldiği görülmektedir. Özel kesim makine ve teçhizat yatırımlarının artış hızının 1982-1984; 1986-1987; 2003-2004 arasında ve 1990 ve 1993 yıllarında oldukça tempolu arttığı, buna karşın çoğu kriz yılı olan 1985, 1989, 1994, 1998, 1999, 2001 yıllarında önemli ölçüde küçüldüğü görülmektedir.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında sabit yatırımların artış hızları incelendiğinde, özel kesim sabit yatırımlarının yıllık ortalama artış hızının IMF'nin yakın gözetimi aşamasında 1981-1988 ve 1989-1997 aşamalarına göre önemli ölçüde aşınarak yıllık ortalama %2,3'e gerilediği görülmektedir. Kuşkusuz bunun temel nedeni kısa vadeli sermaye hareketlerinin neden olduğu 1999-2001

yıllarında yaşanan krizlerdir. Kamu sabit yatırımlarının artış hızının 1998-2004 aşamasında yıllık ortalama %0,5 oranında gerilediği, toplam yatırımlardaki artış hızının ise aynı dönemde önceki dönemlere göre önemli ölçüde gerileyerek %1 oranına düştüğü görülmektedir. Bir yandan sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun neden olduğu gittikçe sıklaşan krizler ve diğer yandan neoliberal yaklaşımın piyasanın kısacrimli kâr-zarar mantığını, kalkınma ve yapısal değişimin önüne koyması, yatırım artış hızlarını aşağıya çeken başlıca nedenler olmuştur.

II. SEKTÖREL SABİT SERMAYE STOKUNUN GELİŞİMİ

Bu alt bölümde sabit sermaye birikiminin gelişimi, neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları dikkate alınarak, ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler bağlamında değerlendirilmektedir.

Türkiye ekonomisinde veri sorunu bulunan değişkenlerin başında sabit sermaye stoku gelmektedir. Ülkemizde kişisel düzeyde çok az sayıda yapılan çalışmalar dışında sabit sermaye stokunun gelişimine ilişkin resmi herhangi bir veri yayınlanmamaktadır⁵. Türkiye ekonomisine ilişkin olarak sabit sermaye stokunun ölçümüne ilişkin en yeni çalışma Saygılı vd. (2005)'nin yaptıkları çalışmadır⁶.

II.1. Ticarete Konu Olan Sektörlerde Sabit Sermaye Stokunun Dağılımı

Ticarete konu olan sektörlerde sabit sermaye stokunun dağılımını 1980-2003 dönemi için gösteren Tablo 13 verileri incelendiğinde, imalat sanayi sabit sermaye stokunun toplam içindeki payının dramatik bir şekilde düştüğü açıkça izlenmektedir. 1980 yılında %32,2 olan bu pay, 2003 yılına gelindiğinde %17,8'e gerilemiştir. Ticarete konu olan sektörlerde tarım ve madencilik sektörlerinin payları da gerilerken, turizm sektörünün sabit sermaye stokundaki payı %0,5'den %3,1'e çıkmıştır. Ticarete

⁵ Ülkemizde ulusal gelir hesaplarında ayrılan amortisman miktarına ilişkin veriler yayınlanmamaktadır. Sermaye stokunun daha doğru tespiti için sanayi sektörünün bütününde ağırlıklı amortisman oranının ve amortisman uygulamalarında zaman içindeki değişmelerin bilinmesi gerekmektedir. Ancak ülkemizde böyle bir seri bulunmamakta bu ise sermaye stokunun daha güvenilir bir şekilde hesaplanması önünde bir handikap oluşturmaktadır. Saygılı vd. (2005), bu veri eksikliğini OECD'nin sabit sermaye stoku tahmininde kullandığı gecikmeli aşınma yapısı varsayımını kullanarak aşmaya çalışmışlardır. OECD, sermaye stoku tahmininde, yatırımların ilk beş yıl içinde aşınmaya tabi olmadığını, geri kalan yıllarda ise doğrusal bir şekilde aşınmaya uğradığını varsaymaktadır.

⁶ Saygılı vd. (2005), dışında sermaye stokunun hesaplamasına yönelik yakın zamanda yapılmış iki çalışma Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991) ile Heston vd. (2002) aittir. Maraşlıoğlu ve Tıktık sektörel düzeyde 1968-1988 dönemi için sermaye stokunu hesaplarken, Heston vd. Türkiye ile birlikte bir çok ülke için sermaye stoku yanında ulusal gelir, nüfus, vb. parametreleri de hesaplamış olup, ekonominin genelini kapsamaktadır

Tablo 13: Ticarete Konu Olan Sektörler: Sektörel Sermaye Birikim Payları (%)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Turizm(*)	Toplam
1980	7,2	3,1	32,2	0,5	43,0
1981	7,2	3,3	32,0	0,5	43,0
1982	7,2	3,4	31,6	0,5	42,7
1983	7,2	3,5	31,0	0,5	42,2
1984	7,2	3,6	30,3	0,6	41,6
1985	7,1	3,7	29,4	0,6	40,8
1986	6,8	3,7	28,4	0,8	39,7
1987	6,7	3,6	26,9	0,9	38,2
1988	6,5	3,4	25,6	1,1	36,6
1989	6,3	3,3	24,2	1,4	35,1
1990	6,1	3,1	23,3	1,7	34,0
1991	5,9	2,9	22,5	1,9	33,1
1992	5,6	2,7	21,7	2,0	32,0
1993	5,4	2,5	20,9	2,1	30,9
1994	5,2	2,3	20,4	2,1	30,0
1995	5,0	2,1	20,1	2,2	29,4
1996	5,0	2,0	19,8	2,2	28,9
1997	4,9	1,8	19,3	2,2	28,3
1998	4,9	1,7	18,9	2,3	27,8
1999	4,7	1,6	18,6	2,5	27,4
2000	4,6	1,5	18,4	2,6	27,1
2001	4,6	1,4	18,0	2,7	26,7
2002	4,5	1,4	17,8	2,9	26,5
2003	4,3	1,3	17,8	3,1	26,5
1980-1988	7,0	3,5	29,7	0,7	40,9
1989-1997	5,5	2,5	21,3	2,0	31,3
1998-2003	4,6	1,5	18,2	2,7	27,0

Kaynak ve Notlar: Saygılı vd. (2005). Yatırım serisi eksikliği nedeniyle turizm sektörü sermaye stoku 1990 yılından başlamaktadır. Bu yıla kadar söz konusu sektördeki sermaye stokunun bir bölümü diğer hizmetler sektöründe içermektedir

Tablo 14: Ticarete Konu Olan Sektörlerde Sabit Sermaye Stokunun Artış Hızları (%)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Turizm	Tüm Sektörler
1980	2,1	7,4	4,5	4,9	4,8
1981	3,9	10,7	3,3	4,9	3,9
1982	3,4	6,9	2,0	4,0	3,3
1983	3,4	6,8	1,1	4,8	3,1
1984	3,0	5,6	0,6	10,0	2,9
1985	1,6	8,0	0,7	16,5	3,7
1986	1,4	4,1	0,6	28,9	4,4
1987	2,9	0,9	-0,4	28,4	4,9
1988	1,3	0,3	-0,8	28,4	4,6
1989	0,7	-1,0	-1,3	28,6	4,5
1990	1,6	-1,0	1,4	24,3	5,3
1991	1,7	-1,3	1,2	18,9	4,8
1992	0,8	-1,6	1,2	12,6	4,9
1993	2,6	-2,0	3,1	9,8	6,6
1994	-0,4	-2,6	1,9	7,0	4,5
1995	2,2	-3,0	3,2	7,7	4,9
1996	3,9	-3,1	4,0	6,4	5,5
1997	5,2	-2,4	3,8	6,8	6,3
1998	4,2	-1,6	3,1	9,4	5,4
1999	-0,4	-1,6	0,8	10,4	2,5
2000	2,7	-2,8	3,2	9,5	4,6
2001	-0,2	-2,8	-0,3	7,0	1,6
2002	-0,7	-3,4	-0,1	6,7	1,2
2003	-1,8	-1,4	1,2	9,8	1,3
1980-1988	2,5	5,6	1,3	14,5	4,0
1989-1997	2,0	-2,0	2,1	13,6	5,3
1998-2003	0,7	-2,3	1,3	8,8	2,8

Kaynak ve Notlar: Saygılı vd. (2005). Dönem ortalamaları aritmetik ortalamaları göstermekte olup tarafımızdan sonradan eklendi. Tablonun son sütununda gösterilen "tüm sektörler" sütunu, ticarete konu olan ve olmayan sektörlerdeki toplam sermaye stokunun artış hızlarını göstermektedir.

Tablo 15: Ticarete Konu Olmayan Sektörler: Sektörel Sabit Sermaye Payları(%)

	Enerji	Ulaştırma	Konut	Eğitim	SağlıkD.	Hizmetler	Toplam
1980	6,6	12,8	29,1	2,1	0,8	5,6	57,1
1981	7,0	12,9	28,8	2,1	0,9	5,5	57,1
1982	7,5	13,1	28,5	2,1	0,9	5,4	57,4
1983	7,9	13,4	28,3	2,0	0,9	5,3	57,8
1984	8,3	13,7	28,2	2,0	0,9	5,4	58,4
1985	8,5	14,2	28,1	2,0	0,9	5,5	59,2
1986	8,8	14,6	28,3	2,0	0,9	5,7	60,3
1987	8,9	15,1	29,1	2,0	0,9	5,9	61,9
1988	9,0	15,0	30,4	2,0	0,9	6,0	63,4
1989	9,2	15,0	31,7	2,0	0,9	6,1	65,0
1990	9,1	15,2	32,5	2,1	1,0	6,1	66,0
1991	8,9	15,4	33,2	2,1	1,0	6,2	66,9
1992	8,6	15,9	33,8	2,2	1,1	6,3	68,0
1993	8,2	16,8	34,2	2,3	1,2	6,4	69,1
1994	7,7	16,7	35,7	2,3	1,3	6,4	70,0
1995	7,2	16,7	36,7	2,3	1,4	6,4	70,6
1996	6,9	16,9	37,2	2,3	1,5	6,4	71,1
1997	6,7	17,5	37,0	2,5	1,7	6,4	71,8
1998	6,6	17,9	36,7	2,5	1,9	6,6	72,3
1999	6,6	18,4	35,9	2,8	2,1	6,8	72,6
2000	6,6	19,3	34,9	3,0	2,3	7,0	72,9
2001	6,6	19,5	34,4	3,1	2,5	7,2	73,3
2002	6,7	19,7	33,8	3,3	2,6	7,4	73,5
2003	6,6	20,1	33,0	3,4	2,8	7,6	73,6
1980-1988	8,1	13,9	28,8	2,0	0,9	5,6	59,1
1989-1997	8,1	16,2	34,7	2,2	1,2	6,3	68,7
1998-2003	6,6	19,1	34,8	3,0	2,4	7,1	73,0

Kaynak: Saygılı vd. (2005). Yıllık ortalama değerler tarafımızdan eklendi.

konu olan sektörlerin toplam sabit sermaye stokundaki payı ise ele aldığımız dönemde %43'den %26,5'e gerilemiştir.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları itibariyle yıllık ortalama sermaye stokunun dağılımı incelendiğinde, imalat sanayi sermaye stokunun 1980-1988 döneminde yıllık ortalama %29,7 olan payının 1989-1997 aşamasında %21,3'e, 1998-2003 aşamasında ise %18,2'ye düştüğü anlaşılmaktadır. Ticarete konu olan sektörlerin toplam sermaye stokunda aldıkları payın sermaye hareketlerinin liberalizasyonu (1989-1997) ve IMF gözetimi altında (1998-2003) önemli ölçülerde gerilediği anlaşılmaktadır.

II.2. Ticarete Konu Olan Sektörlerde Sabit Sermaye Stokunun Artış Oranları

Yıllar ve dönemler itibariyle ticarete konu olan sektörlerde sermaye birikiminin artış hızını gösteren Tablo 14 değerleri incelendiğinde, 1980-1988 aşamasında yıllık ortalama %1,3 oranında gerçekleşen imalat sanayii sermaye stoku artış hızının, tarım, madencilik ve turizm sektörlerinin artış hızlarının altında kaldığı gibi, "tüm sektörler" in artış hızının da gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. 1989-1997 aşamasında madencilik sektörünün sermaye stokundaki aşınma yıllık ortalama %2 oranında gerçekleşirken, imalat sanayi sermaye stokunda görece bir artış izlenmekte, ancak bu artışın 1998-2003 aşamasında, IMF denetimi altında tekrar 1980-1988 aşaması ortalamasına döndüğü görülmektedir. Ticarete konu olan sektörler arasında sermaye stoku en tempolu artan sektör hiç kuşkusuz turizm sektörü olmuştur. Her ne kadar 1998-2003 aşamasında turizm sektörü sermaye stokunun yıllık ortalama artış oranı 1980-1988 ve 1989-1997 aşamalarına göre düşmüş olsa da, ele aldığımız dönemde turizm sermaye stoku en tempolu artan sektör olma özelliğini korumuştur.

II.3. Ticarete Konu Olmayan Sektörlerde Sermaye Birikiminin Dağılımı

Ticarete konu olmayan sektörlerde sabit sermaye stokunun dağılımını 1980-2003 dönemi için gösteren Tablo 15 verileri incelendiğinde, enerji dışında diğer sektörlerin sabit sermaye stokundaki paylarının arttığı, en önemli artışın ulaştırma sektörü payında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1980-88 aşamasında yıllık ortalama %28,8 oranında paya sahip olan konut sektörü sermaye stoku payının, 1989-1997 ve 1998-2003 aşamalarında yıllık ortalama %34 platosuna yerleştiği görülmektedir. Konut dışında öne çıkan diğer bir sektörün de ulaştırma sektörü olduğu, bu sektörün sermaye stokundaki payının 1998-2003 aşamasında yıllık ortalama %19 oranına kadar yükseldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 16: Ticarete Konu Olmayan Sektörler: Sektörel Sabit Sermaye Birikiminin Artış Hızları(%)

	Enerji	Ulaştırma	Konut	Eğitim	Sağlık	D. Hizmet.
1980	11,0	4,4	5,3	1,5	4,5	1,6
1981	10,8	4,7	2,6	1,7	5,8	1,8
1982	10,4	4,8	2,4	1,5	4,6	1,7
1983	9,3	5,3	2,4	1,7	3,2	2,1
1984	7,0	5,4	2,7	0,6	2,4	3,5
1985	7,1	7,7	3,3	3,2	3,5	6,3
1986	8,0	7,7	5,1	3,5	4,9	9,0
1987	6,3	7,9	7,8	5,5	6,6	8,7
1988	5,8	4,5	9,4	4,9	4,8	6,3
1989	6,7	4,2	8,9	6,1	7,5	5,0
1990	4,1	6,6	7,9	7,8	11,7	6,0
1991	2,5	6,5	7,1	8,0	12,6	6,4
1992	1,4	7,8	6,9	9,7	13,9	7,0
1993	0,7	12,9	7,9	11,5	16,1	7,3
1994	-1,5	3,9	8,9	3,7	12,4	4,4
1995	-1,6	4,7	8,0	3,8	10,0	4,7
1996	0,3	6,8	7,0	7,6	13,5	6,0
1997	3,7	10,3	5,8	12,6	21,2	7,3
1998	4,4	8,2	4,5	9,4	19,5	7,5
1999	2,8	5,4	0,3	11,1	11,5	6,0
2000	3,4	9,4	1,6	12,5	14,6	7,4
2001	2,5	2,7	0,2	7,9	9,7	4,8
2002	2,6	2,3	-0,6	6,1	8,0	4,3
2003	-1,2	3,2	-1,0	5,5	7,9	3,7
1980-1988	8,4	5,8	4,5	2,7	4,5	4,6
1989-1997	1,8	7,1	7,6	7,9	13,2	6,0
1998-2003	2,4	5,2	0,8	8,8	11,9	5,6

Kaynak ve Notlar: Saygılı vd.(2005). Yıllık ortalama değerler tarafımızdan eklendi.

1980 yılında ticarete konu olmayan sektörlerin sermaye stokunun toplamı içinde %57,1 olan payının, zamanla önemli ölçüde artarak 2003 yılında %73,6'ya yükseldiği gözlenmektedir. Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında ticarete konu olmayan sektörlerde sermaye stoku yıllık ortalama payları incelendiğinde, 1980-1988 aşamasında yıllık %59,1 olan sermaye stoku payının, 1989-1997 aşamasında %68,7 ve 1998-2003 aşamasında ise %73,0'a yükseldiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, sermaye birikiminin ağırlıklı olarak üretken olmayan iki sektörde (konut ve ulaştırma sektöründe) yoğunlaştığı görülmektedir. Kuşkusuz bu sonuç Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş bir ekonominin kalkınma dinamikleri açısından sakıncalı bir gelişme olarak görülmelidir.

Ticarete konu olmayan sektörler içerisinde sabit sermaye stok payı görece düşük kalan sektörlerin başında diğer hizmetler sektörü yer almakta, bu sektörü enerji ve eğitim izlemektedir.

II.4. Ticarete Konu Olmayan Sektörlerde Sermaye Stokunun Artış Oranları

Ticarete konu olmayan sektörlerde sermaye stokunun artış hızları incelendiğinde (Tablo 16), eğitim ve sağlık sektörlerinin sermaye birikim hızlarının sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ve IMF'nin yakın gözetimi aşamalarında önemli bir sıçrama gerçekleştiği görülmektedir. Kamunun bu iki temel sektörden giderek çekildiği ve yüksek kârlardan dolayı sermaye stokunun son yıllarda anılan bu iki sektörde kayda değer bir gelişme gösterdiği izlenmektedir.

II.5. Sabit Yatırımlar: Genel Bir Değerlendirme

Bu alt bölümde ekonominin orta ve uzun dönemdeki büyüme hızını, gelişim doğrultusunu ve yapısal dönüşümünü belirleyen temel parametrelerin başında yer alan sabit yatırımlarda özellikle 1980 sonrası dönemde gözlenen olumsuz gelişmelerin nedenleri üzerinde durulması hedeflenmektedir.

Türkiye'de ithal ikameci dönem üretken yatırımlar açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İç tasarruflar ve kaynak tahsisleri sanayi yatırımlarının önceliklerine göre düzenlenmiş ve özellikle ithal ikameci dönemin birinci aşamasında dış borçlanmadaki uygun koşullar ve artan işçi dövizleri yatırımların finansmanında önemli bir kolaylık sağlamıştır. İthal ikameci dönemin 1980'li yıllardan en temel farkı, Türkiye'nin bir sanayileşme stratejisine sahip olması, sanayileşmeyi temel hedef olarak önüne koymasındadır. Yatırım politikalarının sanayileşme politikalarının bir alt kümesi olduğu düşünülürse, sanayileşme politikalarının olmadığı 1980'li ve izleyen yıllarda yatırımların bu süreçten etkilenmesi kaçınılmazdır.

İthal ikameci dönemde planlar kamu yatırımları için “zorunlu hedefler” çerçevesinde hazırlanırken, özel kesim yatırımları için “yol gösterici” nitelikte idi. Başka bir deyişle, kamu zorunlu hedefleri gerçekleştirmekle yükümlü iken, özel kesim kendisi için konulan hedeflere ulaşmak için mali teşvikler ve koruma politikası önlemleriyle yatırımlara yönlendirilmek istenmiştir. DPT ise özel kesim sabit yatırımlarının bu teşvikleri alıp alamayacağına karar verme yetkisini elinde tutarak sektörel tercihleri yönlendirmede önemli bir araca sahip olmuştur. Başka bir ifadeyle, sanayii geliştirmeye yönelik teşvik ve yönlendirme hedeflerinin ve bu amaçla yatırım politikalarına yönelik en sistematik çabaların 1960’lı ve 1970’li yıllarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde seçici ve seçici olmayan, alana özgü ve alana özgü olmayan araçların bir bütün olarak uygulandığı görülmektedir. Ancak, bu dönemde uygulanan özendirme politikalarında, teşviklere yönelik yaptırımların olduğu, ancak özellikle Güney Kore’nin kalkınmasında önemli bir işlev görmüş olan, şarta bağlılık (reciprocity) ilkesinin (yani performans kriterlerinin) uygulanmadığını belirtmek gerekir. Buna karşın bu dönemde kamu ve özel kesim yatırımlarında gözlenen tempolu artışın temelinde, yatırım politikalarının etkinliği açısından bir sanayileşme stratejisinin varlığı (ithal ikameci sanayileşme stratejisi) yanında, uluslararası Keynesçiliğin sağladığı uygun uluslararası konjonktürün de önemli etkisi olmuştur.

1980 sonrası ise yatırım politikaları açısından ithal ikameci döneme göre daha sınırlayıcı bir uluslararası çerçeveye sahip bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü’nün oluşmasıyla gündeme gelen uluslararası ticaret anlaşmaları, AB mevzuatına uyum sürecinde yapılan düzenlemeler ile sınai mülkiyet hakları konusunda bağlayıcı taahhütlere girilerek ulusal mevzuatta radikal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, azgelişmişlik kısır döngüsünü aşmada önemli bir gelişme kaydetmiş bulunan Uzak Doğu Asya ülkelerinin “yıldız” ekonomilerinin geçmiş yıllarda önemli ölçüde kullandıkları tersine mühendislik, kopya ve taklit yolu ile teknoloji edinim sürecini büyük ölçüde sınırladığıdır (özellikle Uruguay müzakereleri sonucunda imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikri Haklar Anlaşması (TRIPS) bu sınırlandırmayı daha da güçlendirmiştir). Başka bir deyişle, ithal ikameci dönemde yatırım politikalarının daha elverişli uluslararası ticaret politikaları ile uyumlaştırıldığını, ancak 1980’li yıllardan itibaren, bu imkanın büyük ölçüde sınırlandığını görüyoruz. Ancak bu uluslararası olumsuz konjonktüre rağmen, Türkiye gibi dünya ekonomisinin çevresinde yer alan bir ekonominin başta Ar-Ge olmak üzere temel bilimlere yönelik bir eğitim reformu yapması ve ulusal bir sanayi politikasını (sanayi politikasının alt bileşenleri olarak yatırım, teknoloji, rekabet ve bölgesel gelişme politikalarını) oluşturarak uygulaması halinde, uluslararası koşulların olumsuz özelliklerine rağmen, kalkınma sürecinde önemli gelişmeler sağlanabilecektir.

Türkiye ekonomisinde neoliberal yeniden yapılanmanın aşamalarında üretken sektörlerde, özellikle imalat sanayinde gözlenen durgunluk, ülkemizin kalkınması açısından önemli açmazları içermektedir. Kuşkusuz bunların başında var olan sabit

sermaye stokunu tümünden işlevsizleştirecek olan yeni teknolojik gelişmeler (daha doğrusu “devrimler”) gelmektedir. Diğer yandan ekonominin dışa açıldığı, ihracatın fetişleştirildiği bir dönemde, imalat sanayi sabit yatırımlarının azalıyor olması bu politikaların önümüzdeki yıllarda sürdürülebileceğine dair kuşklar doğurmaktadır. Kaldı ki mevcut istatistikler incelendiğinde, 1989-2004 döneminde ihracat yıllık ortalama %12 oranında artarken, imalat sanayii hasılasının ortalama artış hızı aynı dönemde %3,4 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin milli gelir içerisindeki payı ise aynı dönemde %23 oranından %20,4 oranına gerilemiştir. Dönem boyunca, toplam ihracatın ulusal gelir içindeki payı %10,7’den %22,3’e yükselmiş, ithalatın payı ise %14,6’dan %30,6’ya çıkmıştır. Bu gelişmeler de göstermektedir ki, ihracatın ulusal gelirdeki payı artarken, ithalatın payı daha tempolu artmaktadır. Üretken sektörlerde 1980’li ve izleyen yıllar boyunca sabit yatırımlarda gözlenen düşüş, Türkiye ihracatının giderek daha fazla dış girdilere bağımlı hale getirmiştir. Bir sanayileşme ve kalkınma stratejisinin olmadığı koşullarda, sektörel uzmanlaşmanın giderek emek ve kaynak yoğun sektörlerde yoğunlaştığı, bu ürünlerin fiyatlarının görece düştüğü ve sermaye yoğun, bilim bazlı ürünlere göre daha ucuz olduğu düşünülürse, başta yatırımlar olmak üzere sanayiinin niteliğini artıracak önlemlerin alınmaması dolayısıyla, Türkiye’nin giderek “yoksullaştırıcı büyüme” sürecine girdiğini ve yakın gelecekte bu olgunun daha da belirginleşeceğini belirtmek gerekir.

1980’li yıllarda yatırımlarda gözlenen olumsuz gelişmelerin nedenlerinden biri de, bölüşüm ilişkisini emek aleyhine önemli ölçüde bozan politikalarda aranmalıdır. Bilindiği üzere, neoklasik modelde, bölüşüm ilişkisinin sermaye lehine gelişmesi durumunda kârların ve sermaye birikim oranının artacağı varsayılmaktadır. Bu yaklaşım ücretlerin maliyet etkisini öne çıkarmakta, efektif talebin temel unsurlarından biri olan ücretlerin büyüme ve birikim üzerindeki etkisini ise dışlamaktadır. Bu boşluğu Keynesgil iktisat doldurmuş, ücretlerin maliyet ve talep etkisine dikkat çekmiştir. Örneğin, Bhaduri ve Marglin’in (1990) post-Keynesgil yaklaşımına göre yatırımlar/birikim üzerinde kârdan ziyade *efektif talep* etkili olmaktadır. Bu yaklaşıma göre ücret payının düşmesi kâr payını (mark-up) artırır, fakat yatırımların artması şu koşula bağlıdır: Artan kâr payının yatırımlarda yaratacağı artışın, ücret paylarının azalmasıyla ortaya çıkan tüketim azalışından daha yüksek oranda gerçekleşmesi (kâr-çekişli rejim/profit-led regime). Başka bir ifadeyle, bölüşüm ilişkisinin kârlar lehine değişmesinin yatırımlar üzerindeki olumlu etkisi, iç tüketimin azalmasının yaratacağı *talep etkisinden* daha büyükse büyüme *kâr-çekişli* olacaktır. Ücretlerin azalmasıyla ortaya çıkacak talep azalışı, kârlılığın yaratacağı yatırım artışından daha yüksekse, toplam üretim (birikim oranı) azalacaktır (ücret-çekişli rejim/wage-led regime).

İthal ikameci kalkınma stratejisi yatırım mallarının yaygın üretimi aşamasına geçmeden önce krizle sonuçlanmış, ekonomi bir anlamda hazırlıksız olarak dışa açılmıştır. Bu çalışmada görece liberalleşme olarak anılan 1980-88 döneminde

ücretlerin maliyet etkisi öne çıkmış, ekonomi, düşük ücretlere dayalı uluslararası rekabet gücü yoluyla dünya ekonomisine entegre olmuştur. Dışa açılma, bir normatif ifade olarak, tedricen ve önceden tüm bileşenleri ile tanımlanmış bir sanayileşme stratejisi ekseninde gerçekleştirilebilse idi, ekonominin düşük ücret ve yoğun teşviklerle katlanmak zorunda kaldığı maliyetler görece olarak daha az olabilecekti. Teknolojik gelişmenin öncelediği verimlilik artışlarına dayalı bir rekabet gücü gündemde olmayınca geleneksel araçlar devreye sokulmuştur. Tarımın görece fiyatları dramatik ölçüde düşürülürken, yüksek enflasyon koşullarında reel ücretlerin düşürülmesi sağlanmıştır. Başka bir deyişle, dışa açılmanın ilk maliyetini büyük ölçüde tarım ve ücretliler göğüslemiştir. Bu gelişme ücret geliri elde edenlerin tüketim talebinin daralmasına neden olurken, reel ücretlerin düşmesi ve artan kârlar birikim düzeyini artırmamıştır. Ücret gelirlerinin milli gelir içindeki payının azalması ve artan mark-up oranlarına rağmen birikim oranlarının gerilemiş olması efektif talebin önemine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, imalat sanayiinde ücret çekişli rejim (wage-led regime) etkili olmaktadır (Yentürk ve Onaran, 2000; Eşiyok, 2004). Yatırımlar kâr paylarının yüksek olduğu dönemlerde önemli oranda yükselmemektedir. Bu durum yatırımların talebe olan duyarlılığına işaret etmektedir. Komple yeni sabit sermaye yatırımları yerine mevcut kapasite kullanım oranları yükseltilerek elde edilen dış talep (ihracat artışları) ücretlerin azalmasından kaynaklanan iç talepteki daralmanın olumsuz etkilerini giderememektedir.

Bu bağlamda bu çalışmanın temel önermesi, bölüşüm ilişkilerine duyarlı bir iktisat politikası seçeneğinin, uzun dönemde, ülkenin birikim ve büyüme olanaklarına katkı yapması ölçüsünde ekonomik kalkınmanın daha da hızlanacağı şeklindedir.⁷

⁷ Burada ileri sürdüğümüz argüman bizim bölüşüm ilişkilerine duyarlı öznel tercihimizi de içermekle birlikte, Türkiye iktisat tarihinin gelişme evreleri tarafından da doğrulanmaktadır. 1905'den günümüze iktisadi gelişme sürecinin gelişme evreleri incelendiğinde, doğrusal bir yapı göstermediği, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, adeta bir sarkaç türü inişli-çıkışlı (devrevi) bir hareket sergilediği görülmektedir. XX. yüzyılın başlarından (İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat" politikasından(1908-1918)) günümüze, gelişme (kalkınma) stratejileri incelendiğinde, iki temel strateji (birincisi dışa açık, serbest ticaret ilkelerine dayalı, ikincisi sanayileşme hedefini gerçekleştirmek için korumacılığa ve devlet müdahalesine dayalı) ekseninde adeta sarkaç türü bir gelişme görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923-29'da dışa açık ekonomi koşullarında, öncelikle serbest dış ticaret politikası uygulanmış, ancak bu politikanın/stratejinin başarısız kaldığı görülünce, bu kez dünya büyük bunalımının da etkisiyle, 1930-1939 döneminde dışa kapalı, korumacı, devletçi sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu politikalar kesintiye uğramış, 1953-1960 döneminde ithalatın sınırlandırılması gündeme gelmiş (1930'lu yılların devletçiliğinden köklü bir kopuşu simgeleyen "yeni devletçilik" politikası uygulanmış), bu dönemi ithal ikameci sanayileşme stratejisi(1963-1976) izlemiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin 1970'li yılların sonunda krize girmesi ile birlikte bu kez neo-liberal yeniden yapılanma politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak son 25 yıldır ihracatı (dış piyasaları) adeta fetişleştiren bu politikaların önemli bir açmaz ile karşı karşıya bulunduğu gözlenmektedir. Bu açmazın ekonomiyi bölüşüm ilişkilerine duyarlı, iç talebin sürüklediği bir birikim modeline (ücret çekişli rejim/wage-led regime) doğru yöneltilip yöneltemeyeceğini zaman gösterecektir.

Burada ileri sürdüğümüz argüman bizim bölüşüm ilişkilerine duyarlı öznel tercihimizi de içermekle birlikte, Türkiye iktisat tarihinin gelişme evreleri tarafından da doğrulanmaktadır. 1905’den günümüze iktisadi gelişme sürecinin gelişme evreleri incelendiğinde, doğrusal bir yapı göstermediği, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, adeta bir sarkaç türü inişli-çıkışlı (devrevi) bir hareket sergilediği görülmektedir. XX. yüzyılın başlarından (İttihat ve Terakki’nin “Milli İktisat” politikasından(1908-1918)) günümüze, gelişme (kalkınma) stratejileri incelendiğinde, iki temel strateji (birincisi dışa açık, serbest ticaret ilkelerine dayalı, ikincisi sanayileşme hedefini gerçekleştirmek için korumacılığa ve devlet müdahalesine dayalı) ekseninde âdeta sarkaç türü bir gelişme görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923-29’da dışa açık ekonomi koşullarında, öncelikle serbest dış ticaret politikası uygulanmış, ancak bu politikanın/stratejinin başarısız kaldığı görülünce, bu kez dünya büyük bunalımının da etkisiyle, 1930-1939 döneminde dışa kapalı, korumacı, devletçi sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bu politikalar kesintiye uğramış, 1953-1960 döneminde ithalatın sınırlandırılması gündeme gelmiş (1930’lu yılların devletçiliğinden köklü bir kopuşu simgeleyen “yeni devletçilik” politikası uygulanmış), bu dönemi ithal ikameci sanayileşme stratejisi(1963-1976) izlemiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin 1970’li yılların sonunda krize girmesi ile birlikte bu kez neo-liberal yeniden yapılanma politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak son 25 yıldır ihracatı (dış piyasaları) adeta fetişleştiren bu politikaların önemli bir açmaz ile karşı karşıya bulunduğu gözlenmektedir. Bu açmazın ekonomiyi bölüşüm ilişkilerine duyarlı, iç talebin sürüklediği bir birikim modeline (ücret çekişli rejim/ wage-led regime) doğru yöneltip yöneltmeyeceğini zaman gösterecektir.

Bu çalışmanın “sektörel görelî fiyatlar” bölümünde de kısmen incelendiği üzere, sanayi sektöründe yatırım eğiliminin zayıflamasında, üretken sektörler aleyhine gelirin yeniden dağılımı ile sonuçlanan politikalar da önemli rol oynamıştır. 1980’li yıllarda uygulanmaya konan politikalarla birlikte, yatırım eğilimi zayıf ticari ve mali sermaye ile faiz-rant türü spekülâtif kazançlar elde eden gruplar, sanayi sermayesine göre sınıai artıktan daha fazla pay almışlar, böylece spekülâtif birikim desteklenmiştir. Sermaye birikiminin toplumun üretken olmayan, paraziter unsurlarının elinde yoğunlaşması yatırım profilini çarpıklaştırırken, ekonomi genel bir yatırımsızlık (sanayisizleşme) süreci ile karşı karşıya kalmıştır.

Neoliberal yeniden yapılanma süreci ile birlikte üretken sektörlerde yaşanan aşınmanın en temel nedenlerinden biri de kaynak tahsis sürecine ilişkin paradigmada yaşanan değişimle ilgilidir. Keynesgil paradigma, “otuz zafer yılı” boyunca kaynak tahsisine ilişkin müdahaleleri statik ve dinamik etkinlik çerçevesinde ele almış, piyasa mekanizmasının kaynak tahsisini etkin gerçekleştiremediği, *piyasa başarısızlıkları* (market failure) (dışsal ekonomiler, kamusal mallar, eksik veya çalışmayan piyasalar

vs.) durumunda statik etkinliği sağlamak için müdahaleyi öngörmüştür. Keynesgil paradigmada dinamik etkinlik ise, yapısal değişme, sanayileşme, teknolojik gelişme amaçlarını sağlamak için başvurulan müdahaleleri içermiştir. Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi yıllarda statik etkinlik fazla önemli olmamış, daha ağırlıklı olarak dinamik etkinlik ne çıkmıştır (Türel, 1988:149). 1980'li yıllarda sabit yatırımlarda ve sanayileşme sürecinde gözlenen olumsuzlukların temel nedeni, neoliberal yeniden yapılanma politikaları ile birlikte, sanayileşme, teknolojik gelişme ve yapısal değişmeyi sağlayacak politikaların gündemden dm olmasıdır.

İstikrar programları altında özel yatırımlar yanında kamu yatırımlarının azalmasının nedenlerinden biri, istikrar programlarının kamu muhasebesine ilişkin belli bir yorumunun doğurduğu sapmadan kaynaklanmaktadır: Kamu tasarrufları (vergiler+KİT'lerin net fazlaları-cari kamu harcamaları) ile kamu kesimi borçlanma gereksinimi (PSBR)(kamu yatırımları-kamu tasarrufları) arasında yapılan tanımsal ayırım uygulamaya aktarıldığında önemli bir sapmaya yol açmaktadır: Kamu kesiminden kaynaklanan bir makro dengesizliğin olduğu tabloda dahi, geleneksel istikrar programının başarı performans göstergesi kamu tasarruflarının artırılması olmamakta, kamu kesimi borçlanma gereksiniminin drlmesi olmaktadır. Bu iki gösterge arasındaki fark, kamu yatırımlarının PSBR kavramında yer almasından ibaret olduğuna göre, geleneksel istikrar programı uyum yükümlülüğünü büyük ölçüde kamu yatırımlarının drlmesine ya da ertelendirmesine dayandırmaktadır (Boratav, 1990:129-130).

nceki satırlarda gösterildiği üzere, dışa açılma ile birlikte ticarete konu olmayan sektörlerde artan sektörel yatırım paylarının ve üretken sektörlerde (dışa açık) den sermaye birikiminin ve sektörel yatırım paylarının nedenleri ise şöyle özetlenebilir: Neoliberal yeniden yapılanma döneminde yatırımların giderek ticarete konu olmayan sektörlerden yoğunlaşmasının nedenlerinden biri, ticarete konu olan ve olmayan sektörlerdeki farklı fiyatlama davranışından kaynaklanmaktadır. Bir çok merkez ve vre ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bir çok sektörde mark-up fiyatlama söz konusudur. Gerek ticarete konu olan sektörlerde ve gerekse de ticarete konu olmayan bir çok sektörde yaygın olarak mark-up fiyatlama geçerli olmasına karşın, dünya piyasalarına açılan sektörler dünya fiyatlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle, ihracata yönelen sektörlerde zamanla mark-up azalması yaşanabilmektedir. Ancak ticarete konu olmayan sektörlerde ise girdi maliyetlerindeki artışlar mark-up fiyatlama yolu ile fiyatlara yansıtılabilmekte, böylelikle yatırım mallarındaki olası fiyat artışlarından göreli olarak daha az etkilenmelerine neden olmaktadır. Böylelikle ticarete konu olmayan sektörlerde krlılık oranı korunabilmekte ve bu sektörler yeni yatırımlar için cazip olabilmektedir.

Dışa açılma ile birlikte yatırımların giderek ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmasının bir nedeni de sermaye hareketleri ile ilgilidir. Ekonominin genişleme aşamasında artan kısa vadeli spekülasyon sermaye girişleri sonucunda, ticarete konu olan sektörlerdeki talep ithalat ile karşılanırken, ticarete konu olmayan sektörlerde ise her talep artışı bu sektörlerde fiyat ve/veya yeni yatırım artışlarına neden olmaktadır. Bu olgu da ticarete konu olmayan sektörlerde kârlılığın artmasının nedenlerinden biri olarak (Yentürk, 2003:192) ortaya çıkmaktadır.

Sektörel sabit yatırım paylarının ve birikim oranlarının özellikle 1989-1997 ve 1998-2004 aşamalarında giderek aşınmış olması, ekonominin 1989 sonrasında birikim ve yatırım önceliklerinin uluslararası finans piyasalarının spekülasyon ataklarına bağlı kalması ile yakından ilgilidir. Yüksek faiz ve düşük döviz kuruna (aşırı değerli ulusal para) bağlı olarak uyarılan spekülasyon kısa vadeli yabancı sermaye, kamu açıklarını dış tasarruflar yoluyla finanse ederken, kaynaklar giderek sabit yatırımlar yerine spekülasyon alanlara yönelmektedir.

III. SEKTÖREL GÖRELİ FİYATLAR

1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal yeniden yapılanma politikalarının, gelir dağılımı başta olmak üzere, kaynak tahsisi ve büyüme üzerinde önemli etkileri olmuştur. Önceki satırlarda gösterdiğimiz gibi özellikle ticarete konu olan sektörlerin başında yer alan imalat sanayi sektörel sabit yatırım paylarında ve birikim oranlarında gözlenen gerileme nasıl açıklanabilir? Bu soruya bir yanıt olarak sektörel ticaret hadlerinde meydana gelen değişimler incelenebilir. Böylelikle sektörel görelî fiyatlar analizi yolu ile sektörel bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen değişim, 1980'de gündeme gelen yeniden yapılanma ve aşamaları göz önüne alınarak *ikincil bölüşüm ilişkileri* bağlamında değerlendirilecektir.

Sektörel görelî fiyatların gelişimi 1980-1988; 1989-1997 ve 1998-2002 aşamaları için incelenmiştir. Sektörel ticaret hadleri hesaplanırken, her bir sektöre ilişkin olarak; ilgili sektördeki zımni fiyat deflatörü indeks değeri/ GSYİH fiyat deflatörü indeks değeri oranından yararlanıyoruz. Herhangi bir sektörde indeks değerinin 100'ün üzerinde çıkması halinde söz konusu sektördeki fiyat artışının genel fiyat artış oranından (GSYİH) yüksek gerçekleştiği ve bunun sonucunda görelî fiyatın ilgili sektör lehine geliştiği sonucuna ulaşılacaktır. Sektörel görelî fiyatlar, ticaret sektöründe *ticari marjların*, mali kesimde *faiz hadlerinin*, konut sektöründe *kiraların* ve serbest mesleklerde ise *hizmet bedellerinin* (diğer fiyatlara göre) değişim oranları tarafından belirlenmektedir.

Tablo 17 :Sektörel Ticaret Hadleri, 1980-1988 (1978/79: 100)

	Tarım/ GSYİH	Sanayi/ GSYİH	İnşaat/ GSYİH	Ticaret/ GSYİH	Haber/ GSYİH	Finans/ GSYİH	Konut/ GSYİH	S.Mes./ GSYİH	Devlet/ GSYİH
78-79 Ort.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1980	86,7	102,3	90,4	111,5	110,4	92,6	122,3	98,9	87,0
1981	85,6	111,6	85,2	114,3	114,9	112,6	114,2	101,9	69,6
1982	79,5	114,7	87,0	116,5	118,4	112,3	117,2	101,6	62,6
1983	78,8	108,6	91,7	117,0	123,4	113,0	123,8	102,6	63,7
1984	84,9	101,4	86,1	119,6	124,5	115,8	120,4	97,0	55,4
1985	82,6	102,4	85,7	117,0	118,7	116,1	124,6	91,1	56,0
1986	83,7	116,0	98,1	114,5	116,5	132,5	121,8	91,8	53,7
1987	83,3	117,9	98,3	114,6	113,7	173,6	112,3	90,5	63,7
1988	76,4	123,7	112,5	113,1	114,5	183,5	88,5	96,3	62,1

Kaynak: DİE (2003)'ten hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 18:Sektörel Ticaret Hadleri, 1989-1997 (1988:100)

	Tarım/ GSYİH	Sanayi/ GSYİH	İnşaat/ GSYİH	Ticaret/ GSYİH	Haber/ GSYİH	Finans/ GSYİH	Konut/ GSYİH	S.Mes./ GSYİH	Devlet/ GSYİH
1988	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1989	104,2	96,3	85,5	96,8	87,9	84,4	79,5	134,1	137,5
1990	112,3	91,2	85,0	95,7	98,5	101,9	77,3	149,7	176,8
1991	99,8	91,0	94,3	95,1	92,0	131,0	83,5	149,0	203,9
1992	99,7	90,0	91,6	93,7	90,7	136,4	88,3	148,4	220,6
1993	112,2	85,9	99,0	91,1	98,0	158,5	84,7	149,4	235,4
1994	107,2	92,6	88,5	98,6	97,5	106,1	74,9	151,1	191,1
1995	114,4	88,4	80,2	98,5	92,4	158,5	76,3	151,2	179,1
1996	125,9	84,5	58,7	96,9	95,5	198,1	74,5	154,1	201,9
1997	118,9	82,7	91,4	94,7	103,8	211,4	77,0	152,9	231,4

Kaynak: DİE (2003)'ten hareketle kendi hesaplamamız.

III.1. Görece Liberalleşme Aşamasında (1980-1988) Sektörel Ticaret Hadleri

Sektörel ticaret hadlerinin 1980-88 dönemi içerisindeki gelişimi incelendiğinde (Tablo 17), görece fiyatların büyük ölçüde finans kesiminin lehine geliştiği görülmektedir. Buna göre 1978-79 ortalaması 100 kabul edildiğinde, finans sektörünün görece fiyatı 1988'de %183,5'e yükselmiştir. Başka bir deyişle, bu dönemde mali sermayenin-ağırlıklı olarak bankaların-görece fiyatı, genel fiyat hareketini %83,5 oranında aşmış, bölüşüm önemli ölçüde mali sermayenin lehine gelişmiştir. 1980-88 döneminde sektörel görece fiyatların en hızlı gerilediği sektörlerin başında tarım ve devlet gelmektedir. Bu dönemde tarımın görece fiyatları önemli ölçüde gerileyerek 100'den 76,4'e düşmüş, devlet hizmetlerinin görece fiyatı ise 100'den 62,1'e gerilemiştir. 1980 sonrası gündeme gelen dışa açık ekonomi koşullarında, dışa açılmanın maliyetini özellikle tarım sektörünün ve memurların (kamu emekçilerinin) çektiği anlaşılmaktadır. Sanayi, inşaat ve ticaret sektörlerine ilişkin görece fiyatların ise genel fiyat düzeyinin üzerinde arttığı görülmektedir.

Sanayi sektörünün görece fiyatlarındaki düzelmelerin girdi maliyetlerinin üzerine uygulanan "mark-up" oranlarının yükselmesinden kaynaklandığı belirtilmelidir. Bu dönemde finans sektörünün görece fiyatında meydana gelen hızlı artış göz önüne alındığında, sanayi sektörünün görece fiyatında gözlenen artış mütevazı kalmaktadır.

Hizmetler sektörüne ilişkin görece fiyatların gelişimi incelendiğinde, devlet hizmetlerinin görece fiyatı (esas itibarıyla memur maaşları) 1978-79 ortalaması 100 alındığında, 1988 yılında 62,1'e gerileyerek hizmetler sektöründe ve gerekse de tüm sektörler arasında görece fiyatı en hızlı düşen sektör olmuştur. Hizmetler sektörü içinde yer alan inşaat ile haberleşme/ulaştırma sektörlerinde sanayi sektörüne benzer mark-up fiyatlamadan, tarım sektöründe ise esnek fiyatlamadan söz edilebilir. Başka bir ifadeyle, mark-up fiyatlamada maliyet artışları ürün fiyatlarına yansıtılabilirken, esnek fiyatlamadan geçenli olduğu tarım sektörü bu olanaktan yoksun bulunmakta ve olası fiyat şokları bu sektörde önemli gelir kayıplarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda tarım sektörünün 1980-1988 döneminde önemli bir fiyat şokuna maruz kaldığı, buna karşın hizmet sektörü bileşenlerinin görece fiyatının arttığı görülmektedir.

Görece fiyatlar 1980-1988 aşamasında tarım sektörünün ve emek gelirleri (memur maaşları/devlet) aleyhine gelişirken, emek-dışı gelirlerin ise önemli ölçüde lehine gelişmiştir. Başka bir deyişle, görece fiyatlar finans sektörünün (faiz), ticari kârların (ticaret ve serbest meslek), 1987 sonuna kadar konut sektörünün (kiralılar) lehine gelişmiş, bölüşüm ilişkisinde anılan bu sektörler kazançlı çıkmıştır. Kuşkusuz bu sonuç, ekonominin reel devalüasyonlarla dışa açıldığı bir dönemde görece fiyatların

ticarete konu olan sektörler lehine, ticarete konu olmayan sektörler aleyhine değişeceğini savunan neo-klasik öngörü ile açıkça çelişmektedir.

III.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri Aşamasında Sektörel Ticaret Hadleri (1989-1997)

1989-1997 aşamasına ilişkin sektörel görelî fiyatlar incelendiğinde, 1990'lı yıllardan itibaren finans sektörünün belirgin olarak öne çıktığı açıkça görülmektedir. 1988:100 bazlı endekse göre finans sektörünün görelî fiyatı, (GSYİH deflatörü ile ölçülen) genel fiyat hareketinin çok üzerinde gerçekleşmiş, 1997 yılında 211,4 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Ele aldığımız dönem içerisinde sektörel görelî fiyatların devlet, tarım, haberleşme ve serbest meslek sahipleri lehine de geliştiği izlenmektedir. Bu dönemde sanayinin görelî fiyatının konut sektörü ile birlikte en hızlı düşen iki sektör olduğu anlaşılmaktadır. 1989-1993 döneminde uygulanan "popülist"⁸ politikalar sonucunda özellikle devlet sektörünün görelî fiyatında 1988 yılına göre önemli bir sıçrama gerçekleşmiş, ancak 1994 krizi ile birlikte maaşlar önemli ölçüde gerilemiştir. Maaşlardaki gerileme 1995 yılında da devam etmiş, fakat 1996 yılından itibaren devlet hizmetlerinin görelî fiyatı tekrar yükselmeye başlamıştır.

III.3. 1998-2004 Aşaması: IMF'nin Yakın Gözetimi Altında Sektörel Ticaret Hadlerinin Gelişimi

IMF'nin güdümü altında sektörel ticaret hadleri nasıl gelişmiştir? Tablo 19 değerleri incelendiğinde, bu dönemde görelî fiyatların belirgin biçimde konut sektörü lehine ve tarım sektörünün ise aleyhine geliştiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1997:100 kabul edildiğinde konut sektörünün görelî fiyatı 2004 yılında 158,7'ye yükselirken, tarım sektörünün sektörel görelî fiyat endeksi ise 88,8'e gerilemiştir. Bu döneme ilişkin sektörel görelî fiyatların gelişimi yıllık ortalama değerler göz önüne alınarak incelendiğinde, görelî fiyatların devlet, haberleşme ve konut sektörlerinin lehine

⁸ 1989-1993 döneminin temel çizgilerini Akyüz vd (2003:505) ve Boratav (2003:176) "Popülizm" kavramı ile açıklarken, Kuruç (2003:31-68), Kalecki modeline dayalı "ikinci senaryo" çerçevesinde analiz etmektedir: "Senaryo reel ücretlerin yükseltilmesiyle başlar. Böylece ücret mallarına talep artar, bu malların fiyatlarıyla birlikte kâr oranları yükselir, ücret malları sektörlerinde istihdam artar. Bu durum, ekonomide yatırımları uyarır ve bunlara bağlı mal talebini artırır. Ancak, bu etkinin sermaye sahiplerine tüketim malları üreten (sağlayan) sektörlerle yatırım malları sektörlerine aktarılabilmesi ve kapitalist ekonomi süreçlerinin yeni bir senaryoyla işleyebilmesi için yeni ve sürekli bir kaynak gereklidir. Ödemeler dengesi cari işlem gelirlerinin anlamlı büyüklükte bir dış fazla oluşturması düşüncesi ilk senaryoda gerçekleşme olasılığını gitgide yitirmiş ve artık yerini başka bir düşünceye bırakmıştır: sermaye hareketlerine tam serbestlik getirmek ve kısa vadeli sermaye girişine ("sıcak para") teşvik ve güvence vererek yeni kaynak sağlayabilmek". Her iki analizde de ortak nokta, ücretlerin yükselmesi, bunun kaynağı olarak sıcak para hareketleri ve bölüşüm ilişkilerinin çalışanlar lehine dönmesidir.

geliştiği, buna karşın iki temel üretken sektörden tarım ve sanayinin görel fiyatının ise anılan bu sektörler aleyhine bozulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde ekonomide yaşanan finansal krizlerin, finans sektörünün yıllık ortalama değerlere göre hesaplanan görel fiyatını olumsuz etkilediği, ancak 2004 yılında finans sektörünün tekrar toparlanarak, sektördeki fiyat artışının genel fiyat artışının %30,7 oranında üzerinde gerçekteştiği görölmektedir.

Tablo 19 :Sektörel Ticaret Hadleri, 1998-2004 (1997:100)

	Tarım/ GSYİH	Sanayi/ GSYİH	İnşaat/ GSYİH	Ticaret/ GSYİH	Haber/ GSYİH	Finans/ GSYİH	Konut/ GSYİH	S.Mes/ GSYİH	Devlet/ GSYİH
1997	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1998	114,8	91,6	101,3	97,6	95,9	118,4	115,5	100,8	102,4
1999	101,0	93,1	103,9	95,0	96,3	92,1	144,5	98,2	114,4
2000	96,0	94,6	98,7	95,5	99,2	67,7	160,6	96,7	107,7
2001	81,4	104,4	96,1	102,3	108,0	68,5	149,4	100,5	100,4
2002	81,1	101,5	87,6	96,6	105,5	99,6	140,2	96,7	104,3
2003	86,6	97,0	86,8	92,1	101,8	120,2	141,4	95,0	110,4
2004	88,8	97,4	91,7	92,5	99,9	130,7	158,7	95,9	115,7

Kaynak ve Notlar: DİE (2003)'ten hareketle kendi hesaplamamız.

1980'li yıllarda ve sonraki dönemlerde sektörel görel fiyatlarda meydana gelen değişiklikler göz önüne alındığında bu bölümün başlangıcında sorduğumuz sorunun yanıtı açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Sektörel ticaret hadlerinin ele aldığımız dönemler boyunca sanayi ve tarım aleyhine önemli ölçüde bozulduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, 1980'li ve izleyen yılları özellikle mali sermaye açısından "altın yıllar" olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. 1980-1988 aşamasında finans sektörünün görel fiyatı %83,5 oranında, 1989-1997 aşamasında %111,4 oranında ve 1998-2004 aşamasında ise %30,7 oranında genel fiyat hareketinin üzerinde gerçekteşmiştir.

Sektörel görel fiyatların gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde; ekonominin dışa açılması, ticarete konu olan ürünlerin fiyatlarını düşürme yönünde etkide bulunurken, ticarete konu olmayan sektörlerde ise artış yönünde etkide bulunmuştur. Bu bağlamda dışa açılmayla birlikte görel fiyat hareketleri, ticarete konu olan sektörlerde yatırımları olumsuz yönde etkilerken, iç piyasaya yönelik sektörlerde ise yatırımları teşvik eden en önemli nedenlerden biri olmuştur.

Tablo 20: Sabit Yatırımların (I) , Tasarrufların (S) ve Cari İşlemler Dengesinin (CAB) Gayri Safi Milli Hasıla (GNP) İçerisindeki Payları (%)

	I/GNP	S/GNP	S-I/GNP=CAB/GNP
1972	22,9	22,9	-0,04
1973	22,3	24,0	1,70
1974	20,7	18,8	-1,84
1975	22,4	19,0	-3,41
1976	25,3	21,5	-3,71
1977	27,1	22,1	-5,05
1978	24,3	22,5	-1,85
1979	21,4	19,6	-1,84
1980	21,7	16,8	-4,89
1981	19,6	16,9	-2,66
1982	18,9	17,5	-1,44
1983	19,8	16,7	-3,09
1984	19,1	16,7	-2,37
1985	19,9	18,4	-1,49
1986	22,5	20,6	-1,92
1987	24,6	23,7	-0,92
1988	26,1	27,9	1,76
1989	22,4	23,2	0,86
1990	22,6	20,9	-1,72
1991	23,7	23,8	0,16
1992	23,4	22,8	-0,61
1993	26,3	22,8	-3,54
1994	24,6	26,6	2,01
1995	24,1	22,7	-1,36
1996	25,1	23,8	-1,32
1997	26,3	24,9	-1,36
1998	24,3	25,3	0,96
1999	22,1	21,4	-0,72
2000	22,7	17,8	-4,88
2001	18,9	21,6	2,72
2002	17,2	16,4	-0,83
2003	17,6	14,3	-3,36
1980-1988	21,4	19,5	-1,9
1989-1997	24,3	23,5	-0,8
1998-2003	20,5	19,5	-1,0

Kaynak ve Notlar: Ulusal tasarruf oranları Saygılı vd. (2005)'nin yatırım serilerinden hareketle kalıntı olarak hesaplanmıştır.

IV. SABİT YATIRIMLAR VE YURTİÇİ TASARRUFLAR

Bu bölümde Türkiye ekonomisi ile birlikte Türkiye benzeri seçilmiş ekonomilere ve kimi az gelişmiş ülkelere ilişkin yatırım ve tasarruf parametrelerinde meydana gelen gelişmelerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Bilindiği üzere cari işlemler açığının ardındaki neden, ekonominin toplam yatırımlardan daha az tasarruf etmesinden kaynaklanmaktadır. Tasarruf açığı denen bu olgu cari işlemler açığına eşittir. Cari işlemler dengesi kamu ve özel kesim tasarruf-yatırım dengesinin bileşenleri şeklinde ifade edilebilir. Bir ülkede denge durumunda gelir ve harcama denkliği; $Y=C+I+G+NX$

olarak yazılabilir. Denklemde Y gayri safi yurt içi hasılayı (GDP), C özel tüketimi, I özel yatırımı, G kamu harcamalarını, NX ise net ihracatı (cari işlemler dengesini) göstermektedir. Denklem her iki tarafından vergileri (T) çıkartır ve özel tasarrufları;

$$S=Y-C-T$$

şeklinde ifade edersek, cari işlemler dengesi şu şekilde yazılabilir:

$$NX=(S-I)+(T-G).$$

Buna göre cari işlemler dengesi özel kesim tasarruf-yatırım dengesinden ve kamu kesimi dengesinden oluşmaktadır. Cari işlemler bilançosu açık verdiğinde kamu kesiminde, özel kesim tasarruf-yatırım dengesinde veya her ikisinde aynı anda açık meydana gelebilir ve bu açık dış tasarruflar yoluyla kapatılır.

Türkiye’de milli gelir istatistikleri ve sabit yatırım serileri 1987’de ve sonrasında revize edilmekle birlikte, DİE ve DPT kaynaklar/harcamalar dengesini 1987 öncesi yıllar için yeniden inşa etmemişlerdir. Stok değişmelerinin (en azından 2002 öncesinde) GSYİH’nin küçük ve oynak bir kesri olduğu göz önünde tutulursa, toplam ulusal tasarrufların toplam sabit yatırımlardan dış açık çıkarılarak türetilen bir seri ile temsil edilmesi, mertebe olarak çok yanıltıcı olmayacaktır. Tablo 20 böyle bir anlayışla düzenlenmiştir.

Toplam sabit yatırımlar/GSMH ve ulusal tasarruflar/GSMH yanında dış tasarrufları (cari işlemler dengesi/GSMH) gösteren Tablo 20 değerleri incelendiğinde, 1980-1987 arasında toplam sabit yatırımların ulusal gelir içerisindeki payı sürekli olarak ulusal tasarruf oranının üzerinde gerçekleşmiş, bunun neticesinde dış tasarruflar kullanılmıştır. 1988, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 krizlerinde cari işlemler

dengesi fazla verirken, diğer tüm yıllarda açık verdiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesinin fazla verdiği yılların, kriz veya durgunluk yıllarına karşılık geldiği gözlenmektedir.

Neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları itibariyle sabit yatırımlar/GSMH ve tasarruf/GSMH oranlarının yıllık ortalama değerleri incelendiğinde; kısmi liberalleşme döneminde yıllık ortalama %19,5 oranında gerçekleşen ulusal tasarruf oranına karşılık sabit yatırımların ulusal gelir içerisindeki payı yıllık ortalama %21,4 oranından gerçekleştiğinden, ulusal gelirin yıllık ortalama % 1,9 oranında “dış tasarruf” un kullanıldığı görülmektedir. 1989-1997 döneminde ulusal tasarruf oranının bir önceki döneme göre arttığı ve yıllık ortalama %23,5 oranında gerçekleştiği izlenmektedir. Aynı dönemde özellikle ticarete konu olmayan sektörlerde gözlenen sabit yatırımlar nedeniyle toplam sabit yatırımlar/GSMH oranı da artmış, bunun neticesinde yıllık ortalama dış tasarruf oranı %0,8 oranına düşmüştür. 1998-2003 döneminde ulusal tasarrufların düzeyi bir önceki döneme göre önemli ölçüde gerilerken, sabit yatırımlar/GSMH oranı da gerilediğinden yıllık ortalama dış tasarruf oranı ulusal gelirin %1’i düzeyinde kalmıştır. Bu eğilimin 2004 ve 2005 yıllarında radikal biçimde değiştiği ve dış tasarruf/GSMH oranının çok yüksek düzeylere çıktığı bilinmektedir.

McKinnon-Shaw hipotezinin ileri sürdüğü gibi, finansal serbestlik politikalarının tasarruf oranlarını yükselteceği beklentisi Türkiye’de gerçekleşmemiş, yüksek oranlı ve reel pozitif faiz oranlarına rağmen tasarruf oranları kayda değer bir gelişme göstermemiştir. 1973 yılındaki ulusal tasarruf oranı ancak 1988 yılında aşılabilmektedir. Tasarruf oranının arttığı 1986 sonrasında ise, bu yıllarda ekonomiye yoğun dış tasarruf/dış borç girişinin payı büyük olmuştur. Böylece yüksek faiz oranlarının (ve yol açtığı mevduat artışlarının) tek başına tasarrufları artırmak konusunda etkili olmadığı görülmüştür. Pozitif reel faiz oranına rağmen tasarruf oranının gerilemiş olması kişi başına gelir azalırken ve gelir dağılımındaki bozulma talep yapısında temel tüketim mallarından lüks mallara yönelik bir kaymaya yol açarken, iç tasarruf oranının artırılamayacağını göstermiştir. Mali serbestleşmeyi takiben para ve sermaye piyasalarının derinlik kazanmasının (financial deepening) tasarrufların mali araçlara yönelmesini kolaylaştıracağı ve kredilere ayrılacak fon miktarını artırarak özel kesim yatırımlarının finansmanına imkan vereceği şeklindeki görüşün yetersiz olduğu da anlaşılmıştır. Aksine, gelir bölüşümü ve kaynak tahsislerinin toplumun tasarruf/yatırım eğilimi zayıf, üretken olmayan kesimlerin lehine sonuçlanması nedeniyle dönemin büyük bölümünde geçerli olan mali serbestleşme, tasarrufların gerilemesine ve bir servet yoğunlaşmasına yol açmış, mevcut özel tasarruflar da ölçsüz bir biçimde genişleyen kamu kesimi iç borç servislerine kullanılmıştır (Akyüz, 1990).

Seçilmiş Ülkelerde Yurtiçi Tasarrufların (S) ve Sabit Yatırımların (I) Gayri Safi Milli Hasıla İlişkili Payları (%)

Yıl	Çin		G. Kore		Mısır		Pakistan		Türkiye	
NP	I/GNP	S/GNP	I/GNP	S/GNP	I/GNP	S/GNP	I/GNP	S/GNP	I/GNP	S/GNP
30,4	32,3	34,6	29,0	21,7	33,0	12,3	26,7	14,5	16,4	-
31,5	34,5	38,0	26,0	37,2	37,3	17,0	27,0	17,3	16,6	21,7
36,8	45,7	42,5	35,0	35,5	36,8	15,0	16,2	16,5	16,9	19,7
40,1	44,6	41,5	34,2	33,8	37,0	12,7	16,0	14,2	17,4	22,3
40,7	45,6	41,8	33,6	35,4	35,8	11,9	18,6	12,5	16,5	21,7
45,7	28,4	41,3	35,0	36,8	30,1	12,0	21,3	15,9	15,1	20,7
43,5	23,5	39,9	35,7	35,0	30,1	13,4	20,8	13,2	14,1	13,7
42,3	28,0	38,9	36,5	33,6	31,2	12,9	18,9	13,0	14,4	15,7
37,6	27,0	40,2	37,3	31,8	29,6	13,4	17,7	12,9	14,1	12,7
37,6	25,0	-	-	31,5	29,1	13,8	17,8	15,1	13,0	18,7
-	-	-	-	32,9	29,6	14,5	16,4	19,2	12,5	19,7

Notlar: IMF-IFS Yearbook (2003) ve World Economic Outlook (2004). Türkiye'ye ilişkin tasarruf ve sabit yatırım oranları (bu tabloda) elde edilmesi nedeniyle bu çalışmanın diğer bölümlerinde gösterilenlerle örtüşmemektedir. Bu tablonun oluşturulmasındaki esas Türkiye'nin ele alınan parametreler açısından (aynı veri tabanından hareketle) kıyaslaması olduğundan diğer tablolarla tutarlıdır.

Cumhuriyetin 81 Yılı: İktisadi Dönemler ve Aşamaları (1924-2004)

	Dönemin Niteliği
45	Kuruluş
4-1939	Yeniden İnşaa ve Devletçilik
9-1945	Bir Kesinti-İkinci Dünya Savaşı
51	Devletçilikten Açık Ekonomiye Geçiş Çabaları
16-1953	Dünya Ekonomisi ile Farklı Bir Eklemlenme Denemesi
14-1962	Tıkanma ve Yeniden Uyum
79	İçer Dönük Dışa Bağımlı Genişleme ve Yeni Bunalım (1977-79) ve Aşamaları
13-1970	Tüketim Mallarının İkamesine Ağırlık Veren, İç Tasarruflara Dayanan Hızlı İthal İkamesi
11-1979	Dış Kaynaklara Dayanan, Ara ve Yatırım Mallarının İkamesini Amaçlayan "İleri" Aşama ve
34	Dışa Açık Ekonomi Altında Neo-Liberalizm ve Aşamaları
10-1988	Görelî Liberalleşme
19-1997	Sermaye Hareketlerinin Tam Liberalizasyonu
18-2004	IMF Güdümünde Yakın İzleme
34	81 Yıllık Dönem

IV.1. Seçilmiş Ülkelerde Yurtiçi Tasarruf/GSMH ve Sabit Yatırım/ GSMH Oranları

Bu alt bölümde seçilmiş ülkeler ile birlikte Türkiye'ye ilişkin tasarruf/GSMH ve Sabit yatırım/GSMH oranlarında meydana gelen gelişmelerin analizi hedeflenmektedir.

İki az gelişmiş ülke (Pakistan ve Mısır) ile birlikte Türkiye, Malezya, G.Kore ve Çin'e ilişkin tasarruf ve sabit yatırım/GSMH değerlerini gösteren Tablo 21 incelendiğinde, Malezya, Çin ve G. Kore'nin kalkınmasında rol oynayan temel parametrelerin yüksek tasarruf ve yüksek sabit yatırım/GSMH oranları olduğu açıklıkla görülmektedir. Malezya'da 1980 yılında %30,4 oranında gerçekleşen S/ GNP, 2002 yılında %37,6'ya, Çin'de 1980-2001 döneminde %34,6'dan %40,2'ye ve G.Kore'de ise 1980-2003 döneminde %21,7'den %32,9'a yükselmiştir. Bu üç ülkede ele alınan dönemlerde tasarrufların ulusal gelir içerisindeki payında önemli gelişmeler yaşanırken, Türkiye'nin ulusal tasarruf oranının 1990-2003 döneminde %22,6'dan %18,4'e gerilediği görülmektedir. Türkiye'de ulusal gelir 1990-2003 döneminde dolar bazında %57, sabit fiyatlarla ulusal para cinsinden %46 oranında artmasına karşın tasarruf oranının düşmüş olması, büyük ölçüde 1980'li yıllarda giderek yaygınlaşmaya başlayan "tüketim toplumu" nun özellikleri ile yakından ilgilidir.

İki az gelişmiş ülke olan Pakistan ve Mısır'da ise tasarrufların ulusal gelir içerisindeki paylarının görece olarak artmasına rağmen hâlâ %20'lerin altında olması bu ülkelerin az gelişmişlik döngüsünü besleyen bir unsur olarak ortada durmaktadır.

Tasarruf parametresi yanında sabit yatırım /gayri safi milli hasıla oranını gösteren (I/GNP) parametresindeki gelişmeler dikkate alındığında; Malezya, Çin ve G.Kore'de yüksek tasarruf oranlarının yüksek yatırım oranları ile sonuçlandığı, Çin'de toplam sabit yatırım/gayri safi milli hasıla oranının 1980-2001 döneminde %29,0'dan %37,3'e yükseldiği, G.Kore ve Malezya'da 1998 kriz yılını izleyen yıllarda önemli ölçüde düşmüş olmasına karşın hâlâ Türkiye'nin oldukça üzerinde gerçekleştiği izlenmekte ve bu durum adı geçen ülkelerde 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşen tempolu büyümenin arkasındaki dinamiği ortaya koymaktadır. 1998 krizine kadar Uzak Doğu Asya ülkelerinin kalkınmalarında temel belirleyici, yüksek tasarruf ve yüksek sabit yatırım oranlarına dayalı ekonomik gelişme olmuştur. Yüksek tasarruf oranlarına dayalı yüksek sabit yatırım oranları, bir yandan içerilmiş (embodied) teknolojik ilerlemeye, bir yandan da yaparak öğrenme (learning by doing) ya da içsel (endojen) olarak genişleyen eğitim harcamaları nedeniyle de eğitim düzeyinin yükselmesine ve verimlilik artışlarına neden olmaktadır.

**: İktisadi Dönemler İtibariyle Ulusal Gelirin ve Sektörlerin Büyüme Hızları ve Bunların S
(D) Değerleri**

	gr(GNP)	SD	gr(AGR.)	SD	gr(IND.)	SD	gr(SER.)
	1	2	3	4	5	6	7
45	3,9	11,6	5,0	22,3	5,7	11,1	4,2
24—1939	7,9	10,5	9,7	23,1	10,3	8,8	7,9
10-1945	-6,6	7,1	-7,5	15,0	-6,7	6,0	-5,9
52	7,6	8,3	7,8	17,1	8,4	6,9	7,5
16-1953	11,5	10,5	14,2	22,7	9,6	9,2	10,6
54-1962	4,0	3,3	2,1	7,5	7,3	4,1	4,7
79	5,4	3,2	1,8	4,9	8,4	4,7	6,2
53-1970	6,1	3,2	2,0	5,6	10,1	4,1	6,6
71-1979	4,8	3,4	1,8	4,6	7,0	4,9	5,8
74	4,0	5,3	1,0	4,3	5,2	5,5	4,5
30-1988	4,3	3,6	1,6	3,1	6,1	4,6	5,0
39-1997	4,8	5,1	0,5	4,4	6,0	5,2	5,0
78-2004	2,6	7,4	1,0	5,8	3,2	6,9	3,4
74	5,0	7,8	3,7	14,3	6,7	7,6	5,4

e Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Dönemler itibariyle yıllık ortalama büyüme hızları aritmetiklidir. 1969 yılından itibaren DİE yeni milli gelir serisi kullanılmıştır. 1-2.sütun GSMH'nin yıllık ortalama büyüme hızı ve buna ilişkin değerlerini, 3-4.sütun tarım sektörüne ilişkin yıllık ortalama büyüme hızlarını ve standart sapma değerlerini, 5-6.sütun sanayi sektörüne ilişkin yıllık büyüme hızlarını ve buna ilişkin standart sapma değerlerini ve 7-8.sütun ise hizmetler sektörüne ilişkin yıllık ortalama büyüme hızlarını ve buna ilişkin standart sapma değerlerini göstermektedir.

V. İKTİSADİ DÖNEMLER İTİBARIYLA ULUSAL GELİR VE SEKTÖREL BÜYÜME HIZLARI VE BUNLARIN STANDART SAPMA DEĞERLERİ⁹

Bu bölümde, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze *iktisadi dönemler* dikkate alınarak (Tablo 22), ulusal hasılanın ve sektörlerin büyüme hızları ve bunların istikrarı ele alınıp incelenecektir. Bu bağlamda sektörlerle ilişkin büyüme hızlarındaki gelişmeler ve büyümenin istikrarına ilişkin standart sapma değerleri toplu olarak Tablo 23’de gösterilmiştir.

1924-1939 dönemi özellikle (1930-1939 korumacı-devletçi sanayileşme döneminde sağlanan %11,7 oranındaki yüksek performans nedeniyle), Cumhuriyet boyunca ilk ve en temel sanayileşme hareketi olmuş, sonraki hiçbir ana dönem ve alt dönemde bu büyüme hızına ulaşılamamıştır. Bu dönemde sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı %10,3 oranında gerçekleşirken, bu büyüme hızı 1929 yılında yaşanacak olan büyük bunalıma rağmen Cumhuriyet ortalaması sanayi büyüme hızının standart sapma değerine yakın bir düzeyde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de sanayileşme hızının en parlak olduğu ikinci dönem ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1963-1979 ana döneminin 1963-1970 alt döneminde gerçekleşmiştir¹⁰. Bu dönemde yıllık ortalama %10,1’e ulaşan sanayi

⁹ Dönemler itibarıyla büyüme hızlarının performansı değerlendirilirken şu noktalar göz önüne alınmalıdır: Ekonomik durgunluk ve/veya kriz dönemlerini izleyen yıllarda ekonomideki üretim artışı, geçmiş yıllardaki kriz ve/veya ekonomik durgunluk nedeniyle kullanılmayan atıl kapasitelerin kullanılması ile sağlanabilir. Sermaye birikiminden kopuk, talep artışlarının sürüklediği bu tarz bir büyüme olgusu, çok düşük bir sermaye birikimi ile sağlanabilir ve bu gelişme sermaye/hasıla katsayısının çok düşük değerlere ulaşması ile sonuçlanabilir. Türkiye ekonomisinde savaş koşullarının yarattığı tahribatı izleyen 1923-29 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme hızları, II. Dünya Savaşı’nın yarattığı iktisadi kriz (1940-1945) dönemini izleyen 1946-1953 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme hızları ve 1977-1979(80) krizini izleyen 1980-1988 döneminde gözlenen (ancak diğer iki döneme göre görece düşük) büyüme hızları, bu türden bir üretim artışının potansiyel büyüme hızını aşabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde sermaye birikimi ile büyüme arasında (üretim kapasitesinin yüksek kullanıldığı) normal ilişki geçerli değildir. Krizler ya da durgunluk nedeniyle geçmiş yıllarda kullanılmayan kapasitelerin devreye sokulduğu, özellikle bu dönemlere ilişkin değerlendirme yapılırken göz önüne alınmalıdır.

¹⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1970’li yılların ortasına kadar süren (1946-1976) bu uzun gelişme (“boom”) döneminde, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapı yüksek büyüme hızlarına (Fordist birikim rejimi ve Keynesyen efektif talebe dayalı uzlaşma temelinde), verimlilik artışlarına ve bu verimlilik artışlarının da işçilerle işverenler arasında paylaşımına dayanırken, gelişmiş (merkez) ülkeler ile azgelişmiş ülkeler (çevre) ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkileri ise “uluslararası Keynesçilik” tarafından belirlenmiş ve bir çok azgelişmiş ülke “ithal ikameci” sanayileşme stratejisi izlemişlerdir. Gelişmiş ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşadıkları uzun dönemli dalgalanım Türkiye ekonomisine yansımaları, 1960’lı yılların başında ancak gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, merkez ekonomilerin 1945’den sonra yaşadıkları bu en uzun genişleme dönemini Türkiye 1962-1977

sektörü yıllık ortalama büyüme hızı, aynı zamanda tüm ana ve alt dönemler içerisinde (1954-1962 alt döneminde gerçekleşen 4,1'lik standart sapma değeri istisna kabul edilirse) en düşük standart sapma değeri (4,1) ile gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle, ithal ikameci sanayileşmenin birinci aşamasında sağlanan yüksek sanayileşme ivmesi, istikrarlı bir ortamda gerçekleşmiştir.

· Anzi bir dönem olan 1940-1945 döneminde gerçekleşen negatif sanayileşme hızı bir yana bırakılırsa, normal dönemler ve alt dönemler içerisinde sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızının neoliberal yeniden yapılanma (1980-2004) ve aşamalarında oldukça kötü bir performans sergilediği anlaşılmaktadır. 1980-2004 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %5,2 oranında büyürken, bu oranın Cumhuriyet dönemi sanayi büyüme hızı ortalaması olan %6,7'nin altında kaldığını belirtmek gerekir.

· Sanayileşme hızının gelişimi neoliberal yeniden yapılanmanın aşamaları bağlamında değerlendirildiğinde, Cumhuriyet tarihinin en düşük sanayi büyüme hızının IMF'nin yakın gözetimi aşamasında (1998-2004) gerçekleştiği görülmektedir. IMF gözetiminde ekonominin yıllık ortalama büyüme hızının oldukça olumsuz etkilendiği, bu dönemde ulaşılan yıllık %3,2 oranındaki yıllık büyüme hızının, Cumhuriyet dönemi ortalaması olan %6,7'nin oldukça altında kaldığı görülmektedir.

· Dönemler itibariyle ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızlarının gelişimi incelendiğinde, en tempolu yıllık ortalama büyüme hızının 1946-1953; 1924-1939 ve 1963-1970 alt dönemleri ile 1963-1979 ana döneminde gerçekleştiği görülmektedir. 1946-1953 döneminde sağlanan büyümenin öncesi yıllarda (özellikle 1940-1945 döneminde) kullanılmayan atıl kapasitelerden kaynaklandığı düşünülürse, Türkiye ekonomisinde görece kapalı ve müdahaleci dönemlerde ekonominin yıllık ortalama büyüme hızının arttığı izlenmektedir. 1924-1939 döneminde sağlanan büyüme, 1963-1979 ana ve 1963-1970 alt döneminde sağlanan görece yüksek büyüme hızları bunu doğrulamaktadır.

· Türkiye ekonomisinde ele aldığımız 81 yıl boyunca büyüme performansının en düşük olduğu dönem ve alt dönemlerin 1980 sonrası gündeme gelen neoliberal

arasında yaşamıştır (Türel, 1993). Türel'in (2006) , Joan Robinson'dan esinlenerek "Topallayan Altın Çağ" olarak nitelendirdiği 1946-1976 döneminde ulusal gelir (31 yılın aritmetik ortalaması olarak) %7 büyürken, tarım sektörü %5,3 sanayi sektörü %9 ve hizmetler sektörü ise %7,3 oranında büyümüştür. Bu dönemde büyüme ve büyümenin bileşenlerinin istikrarı araştırıldığında ulusal gelirin standart sapması 6,3; tarım sektörünün 13,3; sanayi sektörünün 5,5 ve hizmetler sektörünün ise 4,3 olarak saptanmıştır. Başka bir deyişle, bu dönemde elde edilen ulusal gelirin büyüme hızı Cumhuriyet dönemi ortalamasının üzerinde gerçekleştiği gibi, bu büyüme görece düşük bir standart sapma ile sağlanmıştır.

yeniden yapılanma ve aşamalarında gerçekleştiği açıklıkla izlenmektedir. 1980-2004 döneminde yıllık ortalama %4 oranında gerçekleşen ulusal gelirin büyüme hızı, Cumhuriyet dönemi (1924-2004) yıllık ortalama büyüme hızı olan %5'in altında bulunmaktadır. 1940-1945 dönemi istisna kabul edilirse, 81 yıl boyunca Türkiye ekonomisinde gerçekleşen en düşük büyüme oranının neoliberal yeniden yapılanma döneminin IMF'nin yakın gözetimi aşamasında (1998-2004) gerçekleştiği saptanmaktadır. 1998-2004 alt döneminde gerçekleşen yıllık ortalama %2,6 oranındaki büyüme Cumhuriyet dönemi ortalamasının yarısına yakındır.

· Türkiye ekonomisinde 1980 ve izleyen yıllarda büyüme hızının düşmesinin nedeni olarak ileri sürülen, Türkiye ekonomisinin artık "olgun" ekonomi aşamasına geçtiği, bu nedenle düşük büyüme hızlarının beklenen bir gelişme olduğu savı, Türkiye ekonomisi için geçerli değildir. Türkiye olgun (merkez) ekonomilerde olduğu gibi emek rezervlerini henüz büyük ölçüde tüketmemiş, tarım ve kentlerde çok yüksek boyutlara ulaşan atıl emek rezervlerine sahip bir yapı göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin büyüme sürecinde; teknik ilerleme, teknolojik atılımlar, beşeri sermaye stokunda niteliksel bir sıçrama ve bunların sonucunda gerçekleşen yüksek verimlilik hızları belirleyici olmamakta, bu nedenle olgun ekonomilerde gözlenen düşük büyüme hızlarının Türkiye'nin 1980'li ve izleyen yıllarda yaşadığı düşük büyüme performansı ile aynı anlama gelmemektedir.

· Sektörler arasında büyüme hızının istikrarı araştırıldığında, en istikrarsız gelişen sektörün tarım sektörü olduğu gözlenmektedir. Bunun nedeni tarımsal üretimin büyük ölçüde *yaygın* niteliğinden kaynaklanmaktadır. Yani, üretim artışları girdilerin verimi artırılarak değil, girdilerin fiziksel miktarı artırılarak sağlanmıştır. 1924-1945 döneminde tarım sektörüne ilişkin standart sapma değerlerinin sanayi ve hizmetler sektörüne göre yüksek bulunması tarım sektörünün henüz *yoğun* üretime geçememesi ile yakından ilgilidir.

Sonuç

Türkiye'de 1980'li yıllarda gündeme gelen neoliberal yeniden yapılanma politikalarının, ticarete konu olan (üretken) sektörlerin sabit yatırım payları ve birikim oranları üzerinde oldukça olumsuz etkiler yaptığı görülmektedir. Ticarete konu olan sektörler içerisinde en temel sektör konumunda bulunan imalat sanayi yatırım payında ve birikim oranlarında gözlenen düşüş, ekonominin uzun dönemli büyüme potansiyelinin gelecek yıllarda önemli açmazlarla karşılaşacağını göstermektedir.

Neoklasik modelde, bölüşüm ilişkisinin sermaye faktörü lehine yeniden dağıtılması durumunda kârların ve sermaye birikim oranının artacağı varsayılmaktadır. Bu

yaklaşım ücretlerin maliyet etkisini öne çıkarmakta, toplam talebin temel unsurlarından biri olan ücretlerin büyüme ve birikim üzerindeki etkisini dışlamaktadır. 1980’li yıllarda gündeme gelen dışa açılma politikalarının bir uzantısı olarak, ücretlerin maliyet etkisi öne çıkmış, ekonomi düşük ücretlere dayalı, emek ve kaynak-yoğun sektörler temelinde dışa açılmıştır. Bu gelişme ücret geliri elde edenlerin tüketim talebinin daralmasına neden olmuş, reel ücretlerin düşmesine ve artan kârlara rağmen üretken sektörlerin başında gelen imalat sanayiinde sabit birikim düzeyi gerilerken, ülke giderek “yoksullaştırıcı büyüme” sürecine itilmiştir. Ücret gelirlerinin milli gelir içindeki payının azalması ve artan mark-up oranlarına rağmen birikim oranlarının ve ihracatın tıkanması, iç pazarın önemine işaret etmektedir. Neoliberal yeniden yapılanma politikalarının geldiği şu aşamada, iç pazara dayalı büyümeyi hedefleyen, sanayileşmeyi önüne temel hedef olarak koyan, bölüşüm ilişkilerine duyarlı bir stratejinin gelecek yıllarda tekrar gündeme gelmesi, ekonomide yaşanan son 20-25 yıllık gelişmeler göz önüne alındığında, temel çıkış yolu olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Yılmaz (1990), “Financial System and Policies in Turkey in the 1980s”, T.Arıcanlı ve D.Rodrik (der.), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability* içinde, London: Macmillan.
- Akyüz, Yılmaz; Flassbeck, Heiner ve Kozul, Richard, W. (2003), “Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası”, Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sanflar* içinde, Korkut Boratav’a Armağan, Ankara: İletişim Yayınları.
- Bhaduri, Amit ve Marglin, Stephan (1990), “Unemployment and the Real Wage: The Economic Basis for Contesting Political Ideologies”, *Cambridge Journal of Economics*, (14), 375-393.
- Bhagwati, Jagdish (1969), “Optimal Policies and Immiserizing Growth”, *American Economic Review*, vol. 59, 1, 967-970
- Boratav, Korkut (1987), “Görelî Fiyatlar, Koruma-Müdahale Rantları ve Gelir Dağılımı”, (der.), *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler 1980-1985* içinde, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- , (1990), “İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilançosuna Doğru”, Cahit Talas’a Armağan İçinde, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını: 9.
- , (1991), 1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, *Yeni Dizi:7, İstanbul: Gerçek Yayınevi*.
- Boratav, Korkut ve Türkan, Ergun (1993), *Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, İktisat Politikası Seçenekleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boratav, Korkut; Türel, Oktar ve Yeldan, Erinç (1994), “Distributional Dynamics in Turkey under Structural Adjustment of the 1980’s”, *New Perspectives on Turkey*, Fall, 11, 43-69.
- Boratav, Korkut (2000), “Makro-Dengeler, Sermaye Birikimi ve Büyüme”, *Bülent Tanör-*

- Korkut Boratav-Sina Akşin (der.)*, Bugünkü Türkiye (1980-1995) içinde, *Cilt.5, İstanbul: Cem Yayınları*
- , K.(2000), "Sermaye Birikimi ve Tasarruflar", *Yeni Dünya Düzeni; Nereye*, Ankara: İmge Kitabevi.
- , K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002* (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 7. baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (2003)*, İstatistik Göstergeler 1923-2002, *Ankara*.
- , İmalat Sanayii İstatistikleri, *Çeşitli Sayılar, Ankara*.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2005)*, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, *Ankara*.
- , Temel Ekonomik Göstergeler, *Çeşitli Sayılar, Ankara*.
- Eşiyok, B.Ali (2001), *Türkiye Ekonomisinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve İhracatın Yapısı*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-01-5-10, Ankara.
- , (2002), "Türkiye İmalat Sanayiinde ve Ülke Rekabet Gücündeki Gelişmeler", *İktisat İşletme ve Finans*, Sayı.196, Ankara, 56-69.
- , (2003), *Kalkınma Sürecinde İstihdam, Birikim, Büyüme ve Sektörel Gelişme Dinamikleri*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-03-8-16, Ankara
- , (2004), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün- Bugün-Yarın)*, GA-04-2-9, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Gülalp, Haldun (1980), "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7 (1/2), 37-66.
- Heston, Alan; Summers, Robert ve Bettina, Aten (2002)*, Penn World Tables (<http://www.econ.upenn.edu>)
- International Monetary Fund (IMF) (2003)*, International Financial Statistics (IFS), September .
- , (2004), World Economic Outlook, *September*.
- Karahanogulları, Yiğit (2003), "Türkiye'de Devletin Mali Krizleri", *Praksis*, Sayı. 9, Kış-Bahar, 247-276.
- Köse, Ahmet Haşim ve Yeldan, Erinç (1998), "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77, 45-67.
- Kuruç, Bilsay (2003), "Ücretler ve Kârlar Üzerine", A.H. Köse, F.Şenses ve E.Yeldan (der.), *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* içinde, Oktar Türel'e Armağan, Ankara: İletişim Yayınları.
- Maraslıoğlu, Hayri ve Tıktık, Ahmet (1991)*, Türkiye Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler: Üretim, Sermaye Birikimi ve İstihdam 1968-1988, *DPT, İktisadi Planlama Başkanlığı*, DPT:2271-İPB:428.Metin-Özcan, Kıvılcım; Voyvoda, Ebru ve Yeldan, Erinç (2000), "Dynamics of Macroeconomic Adjustment in a Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution, Turkey 1969-1988", *Canadian Journal of Development Studies*, 219-225.
- Olgun, Hasan (1980), "Türkiye'de İthal İkamesi ve Dışa Açılma:Eleştiri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7 (3-4), 377-391.
- Onaran, Özlem ve Yentürk, Nurhan (2000), "The Distribution of Income Between Wages and Profits in Turkish Private Manufacturing Industry:Which one is Rigid, Wages or Profits?", *19th Annual Meeting of the Middle East Economic Association*, Boston.

- Özmuçur, Süleyman (1992), "Mark-up and Profit rates in Turkish Manufacturing, 1950-1989", *ISS/EC 92-02*, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Raporu, *İstanbul*.
- Saygılı, Şeref; Cihan, Cengiz ve Yurtoğlu, Hasan (2005), Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003), Uluslararası Karşılaştırma ve AB'ye Yakınsama Süreci (2014), *TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/2005-12/413*.
- Stiglitz, Joseph E (2002), Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (çev.A. Taşcıoğlu ve D. Vural), İstanbul: Plan B Yayınları.
- Şahinkaya, Serdar (1992), "Türkiye İmalat Sanayinde Kâr Haddi Üzerine Bir Not", *II.Tez*, (12), 225-232.
- Trak, Ayşe (1983), "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türel, Oktar (1988), "Türkiye'de Kamu Sektörünün Yeniden Yapılandırılması", 97 Sanayi Kongresine Toplu Bakış, *Yayın No.234, Ankara: TMMOB*.
- (1989), "1980'li Yıllar Türkiye'sinde Büyüme ve İktisadi Konjonktür Üzerine Bir Sentez Denemesi", *T.Bulutay (der.)*, Sadun Aren'e Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 8.
- (1999), "İktisadi Gelişme Süreçleri, 1923-1998", *Bilanço 1923-1998*, II.Cilt, *İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- (2006), "Düşler Paneli", *İktisat, İşletme ve Finans*, Sayı:238, 6-35.
- Yeldan, Erineç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yentürk, Nurhan (2003), *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.